

Tarihte Süryaniler

ܬܪܝܬܐ
ܣܘܪܝܐܝܐ

Yazan :

CEBRAİL AYDIN

Süryani Kadim Papazı

CİLT: I

İSTANBUL

1964

Tarihte Süryaniler

ܬܪܝܬܐ
ܣܘܪܝܝܐ

Yazan:

CEBRAİL AYDIN

Süryani Kadım Papazı

CİLT: I

İSTANBUL

1964

ÖNSÖZ

Kadim Süryanilerin tarihleri hakkında bilgi sahibi olmak hevesinde bulunanların çoğu, önce tasavvur ettiğim bu teşebbüse daha büyük bir azimle sarılmama vesile oldu.

Kadim Süryanilerin tarihini yazmağa başlarken, doğrusu çok ümitsizdim. Çünkü elde müsbet kaynaklar mahdud ve çok azdı. Benim elimde ise, bir kaç makale, bir kaç salname ile bazı tarihi bilgi ve vesikalardan başka birşey yoktu.

Ruhani Reisimiz Metropolit sayın Hanna Dolapönü'ün bu işe başlamam yolundaki teklif ve teşvikleri beni yeniden canladırdı, bana kuvvetli bir destek oldu.

Zikrettiğim sebeplerden kuvvet alarak Süryani tarihin yazmağa başladım. Hususi çalışmalarım dışında birçok tarihçilerle görüştüm. Fikirlerinden istifade ettim. Bununlada yetinmiyerek kâfi derecede gezdim, mümkün olduğu kadar ilgili eserleri araştırdım. Derledim, topladım, ve nihayet sayın okurlarıma arz ettiğim sahifeleri vücuda getirebildim.

Yazılarımda bir hata veya eserimi okuyacak sayın tarihçilerimizin, aydınlarımızın ilmi görüşlerine uygun olmayan bazı hususlar tesbit edilebilirse, tarih ilminin şumullüğü nazarı itibara alınarak beni mazur görmelerini rica ederim.

Esasa girmeden evvel tarihini tesbite çalıştığım Süryanilerin bulunduğu bölge ve şecereleri ile yakın münasebetlerini ihtiva eden konudan bir nebze bahs etmeyi faydalı buluyorum.

Süryanilerin cedlerin cedleri sayılan Samıların bir kısmı, çok eski zamanlarda Mezopotamyanın havzası ve top-

raklarından istifade ile medeni hayatlarını oldukça yükseltmişlerdi. Bu zamanda Arabistan yarımadası bir taraftan Afrikaya, diğer taraftan Hindistana bitişik ve ortasında büyük bir göl bulunan bir yerd. Bu gölün havzasında Samilerin ikinci bir kısmı yaşırdı. Burada bulunan ve gündün güne çoğalan insanları beslemeye, barındırmaya yetecek kadar münbit olan arazi, bir taraftan Tufanın ortaya çıkışı diğer taraftan Arabistandaki gölün kuruması ve yıllarca yağmurun yağmaması yüzünden fasılasız bir kuraklık devri geçirmeğe başlamıştıki, bu da Mezopotamyada yaşayan halk'a tarihin seyri bakımından bir imtiyaz bahş etmiş oldu. Böylece Mezopotomya fen, medeniyette öncülük oldu. İşte tarihin bahs etmiş olduğu (Mezopotamyanın parlak medeniyeti) bu devirlerin mahsuludur.

Tarih sahifelerine şöhret veren bu eski kavimların M. Ö. 5000-4000 yıllarından itibaren tarihte yer almaları da (Kadim unvanile) tesmiyelerinin en canlı bir ifadesidir.

Zamanında medeniyetin en yüksek zirvesine ulaşabilmiş olan bu kavimların, zaman zaman maruz kaldıkları tersirler, ve bu arada Mezopotamyada kasırga gibi etrafı kapsıp kavurmak suretile geçen hadiseler, geçici bir zaman için bu kavimların unutulmasına ve medeniyetlerinin örtbas edilmesine sebep olmuştur. Tarih ilmile iştigal edenlerin en ufak bir ilmî gayretleri bu tarihi gerçekleri bir ayna sadakatile aks ettirmeğe kafi gelmektedir.

Bu tarihi bilgileri sunarken, bir Türk Süryani Kadim ferdi olarak, hem neslimin gerçekleri peşine gitmiş, eski şecereme göz atmış; hemde Süryani Kadimları dünya Milletlerine tanıtmış olmakla haz duyacağım.

Bu Kadim Milletin tarihi marhalesine girmeden önce, sayın okuyucularıma kolaylık olsun diye mevzuu bir kaç bölüme ayırdığımı, bu bölümlerin herbirinin bir Süryani koluna hasr edildiğini, dünün muhteşem Süryani Kadim Milletin bütün bu kolları çerçevesine aldığını beyan ede-

rım. Bu bölümlerin sahifeleri içinde, o çağdaki tantanalı Kadim Süryani devleti ile, bu çağdaki (Türk Kadim Süryani) cemaatını göreceğiz.

Bu gerçekler, sözünü ettiğimiz kavimların yazı, üslup; örf; adet; dil; fen ve edebiyatları ile tarih tarafından gayet güzel bir şekilde tesbit edilmiş bulunmaktadır. İlerde tarihe girişimiz de bahs ettiğimiz gerçeklerin aydınlanması bakımından faydalı olacağımız kanaatindeyim.

Eserimde bazı eksiklikler veya hatalar olurda sayın okuyucular tarafından ikinci bir baskıda telafi cihetine gitmek üzere bir uyartmaya maruz kalırsam minnettar olacağım.

Bu naçiz yazılarımla meydana getirmiş olduğum eserle Milletime ve cemaatıma bir fayda sağlayabilirsem kendimi bahtiyar addedeceğim.

Cebrail Aydın
Süryani Kadim Papazı
Mardin

paratorluğunun teşekülünden sonra, «ŞINIAR BABİLİS-TAN» adını almış, daha sonraları da bu kısma «KALDE» denilmiştir.

Sincarın Güneybatısından başlayan Arap yarımadasının Kuzey ve orta kısımları da çöldür. Fakat güney havaisi ile Basra körfezi sahilinin eskizamanlarda, bugünküne nisbetle daha müsait bir iklime mâlik oldukları Coğrafyacılar tarafından ispat edilmektedir. Çölden çıkan Sami kabileleri bu istikamette gelenler, Güneybatıdan SÜMER hudutlarını zorlamış oldukları gibi, AMURİLERİN ve KASITLARIN sincarı istilâları hegemonlerinde bir çok Akad-Sümer kitleleri de bu çöl yolundan Güney Arabistana kadar inmiş, Yemende «Main ve Saba» medeniyetlerini kurmuşlardır.

Şimdiye kadar keşif edilen kitap, tablet ve tarihî vesikalara nazaran MÖ: 4 bin ve daha sonraları memleketi münhasıran, Subarı, Sümer-Akad, Asur, Kalde; Elam; Babil ve Sincar da kurulmuş daha başka Siteler var olduğu görülmektedir. Bunların ırk ve lisânlarının mensubiyeti, medeniyet ve servet itibarile de ne kadar ilerlemiş olduklarını birer birer tarihi bahislerine girişmek takdir için bir ölçü olabilir.

MEZOPOTAMYA MEDENİYETİ

Mezopotamyada ilk medeniyet Sümerlerle akraba sayılan «SUBARİLER» tarafından meydana getirilmiş, onlardan diğer kavimlere geçmiştir.

Subar, Sümer medeniyetini benimsemiş olan Akadlar, Babilliler, Asurlarla diğer kavimler, medeniyet bakımından zamanla yeni daha bazı şeyler de katmış, ihtiyaçlarına göre değişiklikler yapmışlardır.

Mezopotamyada kurulan büyük devletlerin etrafındaki ülkeleri idareleri altına almaları ve bu ülkelerle aralarında

ticaret münasebetleri kurmaları sayesinde, Subarilerle Sümerlerin medeniyeti M.Ö. 3000 den sonra bütün ön Asya'ya yayılmıştır. Bu medeni devletlerin tarihten çekilip, yerlerini diğer Samilere bırakmış oldukları zamanlarda bile, medeniyetleri devam etmiştir. Subariler ve Sümerlerin medeniyetlerinin bazı izlerine bugün bile rastlamaktadır.

DEVLET TEŞKİLATI

Mezopotamyaya ilk devirlerde bir çok Sitelerden meydana gelmiştir. Site: Kendi etrafındaki topraklara hüküm eden bir devlet sayılıyordu. Site: Bir tanrı adına kurulur, patesi namı verilen bir prens tanrı vekili olarak şehri idare ederdi. Patesi aynı zamanda, şehrin baş rahibi idi. Bu bakımdan hem dini ve hemde siyasi kuvvete sahip bulunuyordu. Patesilardan biri memleketi genişleterek etrafında bulunan sitelere egemenliyini kabul ettirdiği zaman, kiral manasına gelen LUGAL unvanını alırdı. Eğer bu kiral bütün Sin'ara söz geçirirse LUGAL KALMA olurdu. Devlet işlerine kiralîçenin de sözü geçer ve protokolda kiralıdan sonra gelirdi. Mezopotamyadaki devletlerin çoğunda hükümdarlık babadan oğla kalırdı. Kiral ise, nazırları ve büyük memurları vasıtasıyla memleket işlerini yürütürdü.

BABİL ve ASUR devletleri; askeri birer imparatorluktu. Memleketi kuvvetli bir merkezîyet ve mutlakîyetle idare ederlerdi. Bilhassa Asurların idaresi çok sert ve disipline tabi idi.

ORDU

Mezopotamyadaki devletlerin ordu teşkilatı her siteye mahsus bir yasası vardı. Meselâ: Sümerlerde her erkek asker sayılırdı. Hükümdar baş kumandan sıfatıyla ordunun önünde giderdi. Ordunun bir kısmı piyade, diğer bir kısmı da arabalı suvarilerdi. Silâhları bir kargı veya iki elleriyle

kulandıkları mızraktan ibaretti. Mızraklı bir askeri, kalkanlı diğer bir asker korurdu. Askerlerin başlarında kulaklarını örtecek şekilde miğferler bulunurdu. Meydan muharebelerinde sık saflar halinde harp ederlerdi.

BABİL ve ASUR devletlerinin ise, bundan maada ücretli askerlerden daimi orduları vardı. Teşkilâtları düzenli, disiplinleri daha çok mükemmeldi.

MEZOPOTAMYADA HUKUK

Burada ilk defa olarak hukuk fikrini inkişaf ettirmiş ilk SÜMER-AKAD kanunlarının MÖ: 2750 yıllarına doğru URGAKINA tarafından yapılmış olduğunu bilmek lâzımdır. URGAKINA'nın bir kitabesinde, «Suistimalların kökünü kazıdığını kendi halkını hırsızlıktan ölümden, haksız tecavüzlerden, zaifleri kuvvetlerin ezmesinden kurtardığını iftiharla kayıt ederken, bunların devamını temin için bir takım esaslar kurmuş olduğunu» haber vermektedir.

Bundan sonra ŞULGIN'ın babası URNAMU ve daha sonrası HAMURABİYİ kanun yapıcı olarak görmekteyiz.

HAMURABİ, kanunlarını büyük bir taş üzerine yazdırmıştır. Üçyüz madde kadar olan bu kanun, mülkiyet, ticaret ve ceza hukukuna aittir.

HAMURABİ kanunlarından bazı maddeler:

- 1 — Birisini itham eden, ispata mecburdur. İspat edemezse, ölüm cezasına uğrar.
- 2 — Bir Tapınakta veya Hükümdar hazinesinden hırsızlık yapanın cezası idamdır.
- 3 — Babasını döven evladın iki eli kesilir.
- 4 — Bir adamın gözünü çıkaranın gözü çıkarılır, vs. Asurlar Hamurabi kanunlarından faydalanmışlardır. Yalnız Asur kanunları daha şiddetlidir. İdam cezaları eziyet çektilerilerek yerine getirilirdi.

DİN

Mezopotamya'daki devletlerin dini inançları bir hedef tutmuyorsa da, dünyavi olduğu için yekdiğerinden uzak değildir.

SÜMERLERDE: Öldükten sonra yaşanılması düşünülen Cennet ve Cehennem hayatiyle uğraşmamışlardır. Onlarca saadet de, felâket de dünyadadır. İbadet ise, almak için vermektedir. Tanrıları tamamen insanlardan farksız olup, farkı da ölümdür. Bunlarda Tanrı iki sınıftır. I ci sınıf da olanlar, bütün Sümerlerce mukaddes sayılanlardır, ikinci sınıf ise, Sitelerin tanrılarıdır.

Sümerlerin en büyük Allahları: Gök İlâhi ANU, yer İlâhı Enlil ve Okyanuslar ilahı ENKİDİR.

Babillilerin en büyük İlâhi MARDUK'tu. Asurluların en büyük ilahı ise ASUR'dur.

Samiler bu tanrılara da tapıyor ve kendi Tanrılarından farksız addediyorlardı. Tapınakları da ZİGGURAT'lardır. (1) Din adamlarını bu Zigguratlarda yetiştirmişlerdir.

YAZI

Yazı Fikirlerin bir takım işaretlerle anlatılmak istenilmesinden meydana gelmiş olup, insanlığın en büyük buluşlarından biridir.

Mezopotamya kavimleri ilk olarak fikirlerini resimlerle anlatmışlar, zamanla bu resimler düz çizgilerle gösterilmeye başlanmış, ve daha ziyade ilerliyerek çivi yazısı şeklini almıştır.

- (1) İlâhın karısı ve çocuklarıyla tapınakta oturduğu kabul edilir, tapınaklara Ziggurat denir. Zigguratlar, üstüste katlar şeklinde olan kulelerdir. Aynı zamanda Rasathane vazifesini de görürlerdi.

Hiyoglif Yazısı	Temsili Şekli	Güneş Arapça	Fenike	Çivi	Eski Yunan	Latin	Arapça	Süryanice (Aramice)	Süryanice (Stronili)
𐎶	Öküz	𐎶	𐎶	𐎶	Α	A	𐎶	𐎶	𐎶
𐎵	Başı	𐎵	𐎵	𐎵	Β	B	𐎵	𐎵	𐎵
𐎴	Ev	𐎴	𐎴	𐎴	Γ	C	𐎴	𐎴	𐎴
𐎳	Namaz	𐎳	𐎳	𐎳	Δ	D	𐎳	𐎳	𐎳
𐎲	Kılan	𐎲	𐎲	𐎲	Ε	E	𐎲	𐎲	𐎲
𐎱	Adam	𐎱	𐎱	𐎱	Ζ	F	𐎱	𐎱	𐎱
𐎰		𐎰	𐎰	𐎰	Η	H	𐎰	𐎰	𐎰
𐎯		𐎯	𐎯	𐎯	Θ	I	𐎯	𐎯	𐎯
𐎮		𐎮	𐎮	𐎮	Κ	K	𐎮	𐎮	𐎮
𐎭	El	𐎭	𐎭	𐎭	Λ	L	𐎭	𐎭	𐎭
𐎬		𐎬	𐎬	𐎬	Μ	M	𐎬	𐎬	𐎬
𐎫		𐎫	𐎫	𐎫	Ν	N	𐎫	𐎫	𐎫
𐎪	Su	𐎪	𐎪	𐎪	Ξ	X	𐎪	𐎪	𐎪
𐎩		𐎩	𐎩	𐎩	Ο	O	𐎩	𐎩	𐎩
𐎨	Yılan	𐎨	𐎨	𐎨	Π	P	𐎨	𐎨	𐎨
𐎧	Balık	𐎧	𐎧	𐎧	Ρ	R	𐎧	𐎧	𐎧
𐎦	Göz	𐎦	𐎦	𐎦	Σ	S	𐎦	𐎦	𐎦
𐎥		𐎥	𐎥	𐎥	Τ	T	𐎥	𐎥	𐎥
𐎤	İnsan	𐎤	𐎤	𐎤			𐎤	𐎤	𐎤
𐎣	Başı	𐎣	𐎣	𐎣			𐎣	𐎣	𐎣
𐎢	Haç	𐎢	𐎢	𐎢			𐎢	𐎢	𐎢

Çeşitli eski yazılar tablosu

MÖ: 3000 yıllarına doğru Sümerler yazılarını uçları sivri ve üç köşeli bir kalemle yumuşak kil üzerine yazdıkları için bu yazıların bir tarafı ince, diğer tarafı kalın bir şekil almış ve çiviye benzemiştir. Onun için bu yazıya çivi yazısı adı verilmiştir. (1) Çivi yazısı ile her ne kadar istimal olunmuşsa da harf yazısı olmamıştır. Bundan sonra bazı değişiklikler ve ilâvelerle ön Asya milletlerinin resmî yazısı olmuş, Sami'ler Asurlular, Elamlılar bu yazıyı kullanmışlardır. Ancak Fenikeliler Alfabesinin icadiyle her tarafa sırayet etmesi bu yazının ortadan kalkmasına ve kıymetten düşmesine sebebiyet vermiştir.

BİLİM

Gökteki yıldızların hareketleri ve diğer olaylarla insanların yaşayışları arasında sıkı münasebetler bulunmasına inanılmış, Mezopotamya'daki kavimleri erkenden tabiatı incelemeye sevk etmiştir.

Sümerler, yıldızları bir arada görünüşlerine göre, bir takım kümelerle ayırmışlardır. Her kümeyi bir hayvan ve bitkiye benzeterek bir ad vermişlerdir. Bu yıldız kümelerine «Burc» denir. Bir ayı 30 ve seneyi de 360 gün olarak kabul etmişlerdir. Bir sene 12 ile 13 ay arasında değişiyordu.

Geometri ve Aritmetik ilminin esasları, yine buradan çıkıyor, çarpma ve bölme işlemleri kolaylaştırmak için muntazaman cetveller, yüzey ölçümü hacimleri ve bilhassa daire evresinin 360 a bölümü, uzunluk ve ağırlık ölçüleri de buradan çıktı.

Babililer ise, Güneş saatini, ay ve güneş tutulmasının devirli olduğunu bulmuşlar, daha ziyade Yıldızların (Astro-

(1) Prof. Humal ile Dr. Penerine gibi çivi yazısının mucidi Sümerler değil, Asur, kaldenilirdir. Fenike alfabesinin de bundan alındığı kayıt etmektedirler.

nomi) hareketlerinden bir takım manalar çıkarmak hüneri sırrına çalışmış ve keşif etmişlerdir.

SAN'AT

SUBARİLER, yaşadıkları bölgelerde ev, Tapınak ve mabetleri için, kullandıkları boyalı kiremitlerdir. Bunlardan yapılmış çakıl ise, açık sarı renge çalar vesair taş, silah gibi âletlerdir.

SÜMERLER ise, keza Güneş veya ateşte pişirilen kerpiç ve tuğlalar Sümer mimarlığının en orijinal eserleri çok katlı ve Kule şeklindeki Zıgguratlardır. Heykeltraşlık (MÖ: 3000) da başlamış, Güdea devri üçüncü UR sülalesi zamanında büyük ilerlemeler kayıt etmiştir.

Hamurabiden sonra aşağı Mezopotamyada sanat gerilemeye başlamış, ancak 2, ci Babil kırallığı zamanında yeniden canlanmıştır. Bu devirde yapılan Babil sarayları yedi katlı Babil tapınağı (Kule) ve nihayet yüzlerce, dillere destan olan Babilin Asma bahçeleri, sanat bakımından paha biçilmez eserlerdir.

ASURLAR, Heykeltraşlıkta önemli ilerlemeler göstermişlerdir. İki kanatlı Arslan ile Nemrut tapınağındaki Arslan heykelleri, Asur Krallarının harp ve av sahnelerini tasvir eden kabartmalar, eşsiz sanat eserleridir. Asurlular Asur şehrinde ve Nineva'da yüksek setler üzerinde surlarla çevrili büyük saraylar ve tapınaklar da yapmışlardır.

GİRİŞ

SÜRYANİ MEMLEKETLERİ'nin tarihine başlamadan önce, Süryaniliğin bugünkü ufak dağınık cemaatı, dünün çok büyük ırk ve şahıkaya mensup olan SAMİ'lerden arta kalmış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Zira son zamanlar da inkişaf eden Arkeolojik keşif ve tetkiklerden evvel tarihi telâkkilere hakim olan TEVRAT anânesine göre, İran eteklerinden Palestin ve Sina Mıntıkasına, Suriyenin kuzeyine kadar uzayan saha ile Arap yarım adasına ve Habeşistandaki kavimler umumiyetle SAMİ sayılıyorlardı. Alâlitlak kabul edilen bu esasa göre, Kadim tarihin Mezopotamya'dan Arabistan, Habeşistan halkı da dahil İran eteklerinden Palestin, Sina ve Suriye mıntıkalarına yayılmış muhtelif devirlerde ayrı ayrı adlarla tarihte rol almış olan bütün kavimler Sami gurubuna ithal ediliyorlardı. Halbuki Halis Sami tipin cismani vasıfları göz önüne alınınca eski kavimlerden yalnız Sincar'da SUBARİ (Ön Asur) devletini kurmuş olan Amurilerin tipi ekseriyet itibarile halis SAMİ tipe uygun görülmektedir. Akebinde AKADLAR, ASURLAR, FENİKELİLER, KENANLILAR, ARAMİLER, ABGARLAR ve TİDMURLAR'ında bu halkaya girdiğini ilerdeki tarihi bahislerimizde ispat edeceğiz.

Bunların Mezopotamyaya ne zaman, ne şekilde gelip yerleştiklerine ve hangi ırk'a mensup olduklarına dair pek çok nazariyeler mevcuttur. Fakat Tevrat ananesi bunu bu şekilde açıklamaktadır:

«Ve bütün dünyanın dili bir ve sözü birdi, vaki oldu ki, şarkta göçtükleri zaman, şınar diyarında bir ova buldular, orada oturdular, birbirine dedilerki, gelin kerpiç yapalım, onları iyice pişirelim; taş yerine kerpiçleri, harç yerine de

ziftleri vardı. Yeryüzüne dağılmamak için gelin kendimize bir şehir başı göklere erişecek bir kule bina edelim, böylelikle kendimize bir nam bırakmış oluruz. Adem oğullarının yapmakta oldukları şehri ve kuleyi görmek için Rab indi. Rab dedi, işte bir kavimdirler, hepsinin tek dili var, ettiklerinden hiç bir şey onlara men edilmeyecektir. Gelin inelim birbirinin dilini anlamasınlar onların dilini orada yapmaya başladıkları şey budur. Şimdi ise, yapmaya niyet ettiklerinden hiçbir şey onları men edilmeyecektir. Gelin inelim birbirinin dilini anlamasınlar diye onların dillerini burada karıştıralım. Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı, böylelikle şehri bina etmeyi bıraktılar, bundan dolayı onun adına BABİL denildi. Çünkü Rab bütün dünyanın dilini orada karıştırdı ve rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı».. kayıt etmektedir.

Diğer nazariyelere göre, Darwin nazariyesi hariç, bu kavimlerin çok eski zamanlardan beri burada var olduğu, lisan ve ırk birliğini muhafaza ettiklerini, bilhassa meşhur şark alimlerinden «Kaytanı, Feliş» gibi yüksek görüşlü tarihçilerle 1781 tarihindeki şark edep dergisi sahibi ŞLOSER'in dergisinin 8. ci sayı sahife 161 de Keldaniye lugat konusuna temas eden konu, temamile teyidini havidir.

Ord. Profesör Sayın Şemsettin Günaltay yakın Şark tarihinde ise, Samilar hakkında şu şekilde rivayet eder:

Samilar, «Dolikosefal» Akdeniz tip insan guruplarına dahil olan kavimlardandır. Bu kavimlere Sami adı verilmesi Tevratın Tufandan sonra insanları Nuhun oğullarından üreten ananesile alakadardır. Bunlar vaktile Şimali Afrikayı işgâl eden HAM'ı ırkın yakın akrabasını teşkil ederler, Sami ve Hami dillerin kökleri arasındaki münasebet ve bağlılık ve yakınlığın ana izleridir. Samilar pek çok dağılmış ve muhtelif etnik guruplarla karışmış olduklarından bunlar arasında halis Sami tipi bulabilmek pek müşküldür. Sami ırkın halis antropolojik tipini Arap tarihçilerinden İBNİ-HALDUM'ın (Arabi aribe) dediği eski Araplarda aramak

icap eder, Enmüzeci bugün ancak iç arabistanda görülebilen Sami tip, iri yapılı, uzun yüzlü, siyah gözlü ve siyah saçlı gaga burunlu Dolikosefal bedevidir. Bu tip, tarihte ilk defa Sümerlerin Mezopotamyada tarihi medeniyetlerini kurdukları zamanlarda Fıratın Batısında Suriye, Irak Badiyelerinde göçebe bir halde görünmüşlerdir.

Bu tip hakkındaki malumatımızın en eski vesikası MÖ: 3313 tarihlerine doğru MENES tarafından Mısırdaki THİNİS de kurulmuş olan ilk sülalenin meşhur Firaunlardan DEN'e (3175) tarihlerine doğru ait bir Palet üzerindeki tasvirdir.

Uzun saçlı düz veya hafifçe gaga burunlu Dolikosefal diz çökmüş bir insanı gösteren bu tasvir, bir Şarklıdır. Aynı insan tipi yine THİNİS Firavunlardan SHERHAT'ın (MÖ: 3135) tarihlerine doğru Sina yarım adasındaki fituhatını tasvir eden bir kabartmada görülmektedir. Her iki tasvirin de Arap yarımadasından ilk defa Sina mıntıkasına doğru çıkmış olan Sami kabilalara ait oldukları kabul edilmektedir.

Mısır vesikaları MÖ ki, dördüncü binin nihayetlerine doğru Sami dediğimiz bu tip kabilelerin Sina yarımadası mıntıkasında gördüklerini bildirdikleri gibi, Sümerlere ait tablelerde bu tip insanların yine aynı tarihlerde Fırat nehrinin batı kıyılarında Irak ve Suriye arasındaki çölde dolaşmağa başladıklarını göstermektedirler. Demektedir.

Hulasa: Irk ve menşeleri bir olan yukarıda mevzubahis kavimlerin yekünü SAMİ den gelme olup, genel olarak da (SYRIAN) lakabını kabul ettiklerini, ingilizce de bu tabirin bütün Süryani lisanını kullananlara Süryaniler (Aramılar)'a delalet ettiğini «Dr. Filip Hıttı» teyid etmiştir. Fakat bu kavimlerin ilki «SUBARILAR» olduğu için kitabımıza bu kavimle başladık.

I. BÖLÜM

SUBARILAR

MÖ: 4500

MÖ, dört bin için Sınır'ın kuzeyinde dicle ve Fırat nehirleri arasındaki saha bir çok kabileler tarafından işgal ediliyordu. Bu havalinin üst tarafında yaşayan kabileler, zamanla birleşmiş bir devlet halini almışlardı. İşte bunlara «ÖN ASURİ» namı diğeri «SUBARİ» adı verilmiştir.

Subarılardan mezopotamyada imparatorluk kuran ilk devlet olduğunu tarih ve eseri atıklar ispat etmektedir. Denilirdi Subarılardan, Mısırlılar, Sümerler ve Babillilerden önce Mezopotamyada fen ve medeniyetleri mevcuttu. Hükümetlerinin ana merkezi Mardin'e yakın Rasulayn'nın doğu güneyinde ve ondan bir mil uzaklıkta bulunan TILHALAF denilen HALEF şehridir.

1911-1929 yılı arasında eserlerini keşif eden Alman arkeolog «Baron MAXFON OPENHAYIM»ına göre: Subarılardan'ın MÖ: 4500 - 4000 yılları arasında var oldukları kayıt edilmektedir.

Sayın ŞEMSETTİN GÜNALAY ise, yakın şark tarihi kitabında, bu eski devletin «ÖN ASURİLER» ismile mezopotamyanın en eski devleti olduğunu ve şimdi dağınık bir cemaatten ibaret kalan «KADİM SÜRYANİLER» ın bunun bir devamı olduğunu teyid eder.

Alman arkeolog Baron Openhayım'ın buna dair aldığı delil, Sümer Babil medeniyeti katları altında keşif edilen heykeller arasında bulunan boyalı kiremitlerdirki, bu kiremitler taş, silâh vesair âletlerle muasır olmakla ondan yapılmış çakıl ise, açık sarı renge çalar, üzerindeki boyanın rengi koyu esmerdir. Son zamanlarda, Almanya'da takli-

dini yapmağa teşebbüs etmişlerse de muvaffak olamadılar. Ancak bu koyu esmer rengi biraz değiştirerek al rengini vermişlerdir. Bunun tahlil ve tetkiki neticesinde M.Ö. 3500 yılına ait bir eser olduğu kanaatine varılmıştır

Yine TRANSİLVANYA Üniversitesinden Mr. Vayli Mezopotamyanın güneyinde kazı yaparken, Sümerlerin katı altında TILHALEF de bulunan kiremit gibi eski kiremit'e bir daha da rastlanmadığı bildirilmiştir. Zikre şayan olan bu eser, ikinci bir fen olsa gerektirir. Zira Ur ve Tilhalef arasındaki uzaklığı nazarı itibara alırsak her birinin kendisine mahsus bir medeniyeti var olduğunu teyid eder.

Mr. Baron Openhayım'ın inancına göre:

«Subarılardan Mısırlıların eski medeniyetleri arasında kayıp olmuş bir halka teşkil ederki, Subarılardan hükümdarları kraliçe olarak dört prensesini Mısır'a yollamışlardı. Bunlardan birisi de kral TUTANH AMON'ın halası idi».

Görünüşte Halef şehrinin coğrafî durumu Aden cennetinden farksızdı. Zira içinde yüzlerce su pınarının geçtiği bir ovanın ortasında kurulmuştu, bunun güzelliğine meftün olan Subarılardan, İmparatorluklarına başkent seçmişlerdi. O çağda gerek hükümdarların barınmalarına ve gerekse ilâh ad ettikleri heykellerin muhafazalarına münasip bir asude HALEF gibi bir şehir bulunmadığı gibi, M.Ö. 3500 sıralarında bütün Doğu tarafına yayılan ve parlayan büyük bir medeniyetin burada zuhur ettiği kabul edilmiştir.

Bilâhare Sümer, Mısır, Kalde vesair tarihi kavimlere yayılmış olduğu, sonradan kültür eserlerinin son zamanda meydana çıkması hakikatın en canlı ifadesidir.

Baron Mexfon'un elindeki müsbet vesikalara istinaden Halef de bir kazı yaparak, doksan kadem derinliğinde, içi dolu heykel bir mabet görüyor, bunların bir kısmı Sürüngenlerin, kuşların memeli hayvanları ihtiva eden putlar olduğunu diğeri bir kısmı müzik takımlarını temsilen, «Arslan'ın Cümbüş çaldığı, Eşegin şarkı söylediği ve diğlerinin de

dans etmekte olduklarını» göstermektedir. Diğer kısım ise, «Akrep kuyruklu ve kuş kanatlı bir insanın «EBİLHOLU» heykeli gibi acayip, garayip bir manzara arz ediyordu. Bunların arasında en büyük hacimde yirmi kadem yüksekliğindeki üç heykelin var olduğu, 1. ci heykel, Manda başı üstünde duran bir adam. «2. ci Arslanın kafası üstünde duran bir çocuk, 3 cüsü ise, yine dişi Arslanın önünde duran bir kadın heykelinden ibarettir.

Bütün bu heykeller volkanlı, katı, koyu renkli, siyah mermer taşından mamûldür.

Tilhalefin bakayeleri arasında bulunan ve insanı hayrette bırakan insan şeklindeki sütunlardır. Bazı devirlerdeki binalarında kadın şeklinde yapılmış sütunların çok eski zamanlara ait olduğu ve zamanla kavimlerin ulaştıkları medeniyet ve fende ilerleme seviyeleriyle çok eski olmaları ve mahir medeniyetlerinin hakikî halidir.

Subarıl原因 Halef'den maada diğer kollarına ait daha başka başkentleri de vardı. Bunların en ehemmiyetlisi Fırat üzerinde ve Haburun bu nehirle birleştiği noktanın alt tarafındaki, KHANA (HAN) hükûmeti idi. Bu hükûmetin merkezi de TIRNA sitesi idi. Bu devletin teşkilâtı ve içtimai hayatı da Halef'ten farksızdı.

Dicle mıntıkasında ise, ADEM (PHİSKOS) üzerinde HARRI veya HÜŞÜTÜ prensliği vardığı bu prensliğin Sümerlerden ve UR sülâlesi hükümdarlarından (DUN'İ ŞUL-Gİ) zamanında UR krallığını metbu tanıdığını gösteren tabelâlar bulunmuştur. Bilâhare bunlara PUHIYE adlı bir hükümdar, harabesi şimdiye kadar bu mıntıkada baki kalan bir saray yaptırmıştır. Daha Kuzeyde bugünkü Kerkük havalisinde GÜNHAR ve MELGÜ prenslikleri bulunuyordu.

GÜNHAR prensliğinin merkezi ERBİL, MERGU prensliğinin merkezi ise NİNEVA şehri idi. Dicle üzerinde bulunan ve sonraları bütün Subartoya adını verecek olan «ASİR —

ASUR» şehride bu namdaki prenslik merkezini teşkil ettiğini, ayrıca da Asur şehrinin de AŞUR nam şahıs Emir tarafından da kurulduğunu ilerdeki hakikî tarihi mubayane dahilindedir.

AŞUR Vitanilerin Ceddi sayılmakla beraber Samilerin gelmeleriyle Asurda Subarıl原因 Mittanıl原因 ecdadı olan Boylar tarafından kurulmuş bir prenslik mevcut ise de, bunun merkezi BİLİH (Nusaybin) idi. Daha sonra civar beylikleri de idareleri altında tophıyarak kuvvetli bir ASUR hükümdarlığı kurmuş, zamanla bilhassa 1. ci Babil devleti devrinde ve onların yıkılmasından sonra AMURU kabilelerinin inzimamı ile pek ziyade çoğalmış, nihayet bu mıntıklarda SAMİ — ASUR dili diğer dillere, galebe çaldı. Bütün Mezopotamya ve havalisine kadar sirayet etmişti. İşte bu kabilelere SINIARLILAR (S U B A R O), imparatorluğuna da (SUBARTO) (I) adını vermiştir. Bu lâkap Asurca, şimdiki Süryanice tefsiri ile Müjde manâsına gelir. Bu hakikata dayanarak tarihine girilen SÜRYANİLER'in — evveliyatlarının buradan itibaren başladığı kabul etmek lâzımdır.

II ci. BÖLÜM

AKAD İMPARATORLUĞU

M.Ö. 2725 — 2543

Samilere mensup olan Akad İmparatorluğu Sınar'ın ilk sükkanesi olan ilk ASUR «SUBARİLER» den sonra Kuzey Mezopotamya'da M.Ö. 2725 tarihinde bulundukları görülmektedir. Bu kadim imparatorluğunu kuran kadim tarihin büyük simalarından olan «ŞERRÜKİN dir, ki tarihte I ci

(I) Şimdiki Süryance lisanile (Müjde) demektir.

SARGON (1) adile tanınan bu kumandan Akad havalisinde Sami kavimlerinden Akad namı altında hüküm sürmüştür.

Sargon, Basra körfezine kadar ilerlemiş, mezopotam-yadaki ufak prensleri Babil (2), Sipare, Kiş, Ninve ve bilu-mum Güney Kalde mntıkasını zapt ettiği gibi, Asurlar; Hi-tit, Suriye ve Fenikelileri de istila etmişti. Rivayete göre, Sargon ilim ve fenne fevkalade meraklı imiş, hatta URUK da bir kütüphane tesis etmiş, buraya kitaplar şehri namı ve-rilmiştir.

Sargon, ister babası meçhul bir adam olsun, ister Kiş sülalesi prenslerinden bulunsun şüphesizki çok kudretli bir şahsiyetti. Akadlar pek haklı olarak kendisini Milli kahra-man tanımış, ismi etrafında zengin efsanelerle parlak zafer halıları örmüşlerdir. NİPURA da kopye edilmiş bir (4) Meşk de Sargonun 34 savaş kazandığı zamanında Agade şehri önünde, Melüke (3), Magon ve Tilmun gemilerinin de-mirlenmiş oldukları haber verilmektedir. Şöyle ki zamanın en kuvvetli Sümer İmparatorluğunu istila etmiş, idaresine aldığı gibi, SÜMER-AKAD imparatorluğunu da ilan etmiş olması Akadlarca Milli Kahraman tanınmasına vesile oldu. Toprak altından çıkarılan Sargona ait vesikaların birinde onun çocukluğu hakkındaki bir menkibe de ihtiva eden yazı şudur: «Kuvvetli Akad Kahramanı Hükümdarı benim. Ba-bam meçhul, anam fakir bir kadındı. Babamın kardeşi ise, dalgalarda yaşardı. Fırat kenarındaki Agada şehrinde beni doğuran annem, kimsesiz ve perişan olduğu için bir sepet içine koyarak, Fırat nehrine atmaya mecbur olmuştur. Fa-kat Agadalı bir bahçıvan tesadüfen nehirde yüzmekte olan

- (1) Sargon, Süryanice Adil Kral manasına gelir.
- (2) Babil, Süryanice isim olup, lisanların tefriki mana-sına gelir.
- (4) Taş levha
- (3) Habeşistandır.

bu sepeti görerek sudan çıkarmış, beni kendisine evlat edin-miş besleyip büyütmiştir. Agade mabudesi, Annunidin te-veccüh ve himayesiyle Samilar hükümdarlığına kadar çıkar-mış, 44 sene saltanat sürmüştür.

AKAD FUTUHATI VE MEDENİYET İNTİŞARI

Şerkino (Sargon) kurduğu Devlet yalnız Sümer Akad illerine hakim değildi. Bu kudretli hükümdar Mezopotam-yanın Fıratın yukarı taraftaki kısımlarını ve bazı kitaplara göre Suriye ve Filistini de hakimiyeti altında bulundurduğu anlaşılmaktadır. Samilerin ezici hakimiyeti başta Sümerler olmak üzere menşeler orta asyada dayanan ve hâkim yaşama-ya alışkın bulunan kavimlere pek ağır geliyordu. Bunlar zengin Sınar'ı Sami hakimiyetinden kurtarmak çaresine giri-şen Sümerler Sargonun son zamanlarında umumî bir isyan çıkardılar. Fakat ihtiyar Sargon bu isyanı kan ve ateşle boğ-du haleflerine kuvvetli bir hükümet bıraktı. Lisan Sami üs-lüpmenşeyi muhafaza etmiş, Subarilerin tarihini ihtiva eden eserler toplamış, Samilerin lisanile kitaplar yazdırdığı gibi, Akad-Sümer lisanı üzerine de kanunlarını tercüme ettirmiş-tir.

URUMUŞ VE MENİŞTUSU DEVİRLERİ

M.Ö. 2670—2645

Sargon'a oğlu Urumuş halef olmuştur. (M.Ö. 2670) Uru-muş, babasının ihtiyarlığı zamanında imparatorlukta baş gösteren isyanları bastırmak hususunda büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ninva da istinsah edilmiş bir vesikada URU-MUŞ (2670—2660) ın isyan hareketine elebaşlık eden Elam-lı ANZAN kiralını mağlup ve esir ederek, Süryance «Şimşo»

yani Güneş mabuduna takdim edilmek üzere Sippara'a gönderilmiş olduğu haber verilmektedir. Urumuşun zaferini ihtiva eden «Şükrannameyi» kurşundan bir heykeli NİPUR mabudu mihrabına koymuştur. Ve zamanımıza intikal eden bu heykel üzerinde, Sümer-Akad dilleriyle yazılmış bir kitabe bulunmaktadır.

Bu kitabe müşterek Sümer-Akad idaresinin malum olan en eski vesikasıdır. Ve yakın şark tarihi ihtiva etmektedir.

Bundan sonra URUMUŞ'un Agada sarayında gizlice ter tip edilmiş bir suikaste kurban olduğu anlaşılmaktadır. Kendisine kardeşi MANİŞTUS halef olmuştur. Bunun nişânesi «Jde Morgan» tarafından Elâm kıtasının merkezi olan SUS şehrinde keşif edilen abidede ve kitaplarla çok iyi tanınan Maniştusu (2660—2645) müteaddit abidelerde bıraktığı açıklanmaktadır. Yine Sus şehrinde görülmüş Ahram şeklinde dikili taş 140 Cm. yüksekliğinde olup, her tarafı yazılarla kaplı ve Maniştus tarafından zapt edilmiş olan arazinin idaresine müteallık şeriatı göstermektedir.

Yine de Maniştusun deniz ortasındaki memleketlerin 42 kiralını mağlup ettiği yazılmaktadır.

DÖRT İKLİM HÜKÜMDARI NARAM-SIN

(M.Ö. 2645—2667)

Birinci Sargonun hakiki kahraman torunu NARAM-SIN'dır. Naram-sin büyük SERGON'un fituhat plânını muvaffakiyetle tatbik edebilmiştir, «Omina» mecmularından Naramsin'in Mezopotamyanın bütün sınırlarında mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır. Bilhassa iktidar mevkiine geçtikten sonra ELAMLILARIN isyaniyle karşılaşmış, bunları şiddetle tedip ederek itaati altına aldığı «ASURPANİPAL» tarafından vazih edilmiş bir kitabesinde ispat edilmiştir. Bundan başka orta Mezopotamyadaki Subaroyu ve etraftaki

ELAM, ASUR, Doğu anadolunun bazı bölgeleri ve Akdenize kadar uzanan ülkeleri feth etmişti. Yine SUS şehrinde bulunan bir Sitatu üzerindeki kitabede «Bir yılda dokuz kiralın Naramsin'a mağlup olduğu anlatılmaktadır. Bu sitatu, halen İstanbul, müzesinde mevcuttur.

Mezopotamyanın batı taraflarında bulunan Amuru ve kenân memleketlerini istila ettiği, bu meyanda Akadların nüfuzlarını Suriyeye hatta Palestine kadar genişlettikleri bu devirde, sonraları FENİKE adını alacak olan sahil limanlarında bilhassa, Sayda, Sur limanlarında ehemmiyetli ticari faaliyeti bulunduğu muhakkaktır.

NARAMSİNA ait bir kitabenin Asurca, «Süryanice» kopyesinde Akad Hükümdarlarının Tiber dağına Aram kralı HARŞAMAT'ı mağlup ettiğini ihtiva etmektedir.

Böylece başka bir kitabesinde kendi seferleri gibi KİŞ veya AĞADA kralı ünvanile yalnız kifayet etmeyip, bir nevi imparatorluk ifade eden «Şarkıbatım arabım» yani devranı iklim hükümdarı gibi mutantan bir lakap almıştır.

AKAD İMPARATOLUĞUNUN YIKILMASI

Akad İmparatorluğu Sargon ve Naram-sin gibi kudretli hükümdarların kazandıkları zaferlerle kurulmuş muhtelif taraflardan toplanmış bir devletti. Bu topluluğun hariçten gelen akınlara karşı koymak vazifesinde, zor bir durumda kalan Sargonun beşinci halefi ve Narasimden sonra ŞERGANUŞERRİ'in (2607—2583) askere kıymet vermeyişi, orduyu tamamiyle kudretten düşürmüştü, ölümünden sonra (2583) tabiatıyla her tarafta isyanlar ve ihtilaller baş gösterdi. Eyaletlerden bir çoğu istiklallerini kurdular, her eyalette bir hükümet türedi, anarşi içinde geçen bir yılda dört hükümdar ortaya çıktı. Bu durumdan faydalanan URUK sitesi prensi Akad imparatorluğuna son verdi. (M.Ö. 2543)

Böylece ikiyüz yıllık SAMİ egemenliğinden sonra Hegemonya tekrar Samilere geçmiş oldu (M.Ö. 2500) yıllarında zağraz dağlarında yaşayan GÜTİLER aşağı mezopotamyanın büyük bir kısmını ele geçirdiler. Gütilerin hakimiyetine rağmen LAGAŞ sitesinin hükümdarı «GUDEA» müstakil bir devlet kurmağa muvaffak oldu. Etrafını feth ederek ELAM'ı da boyunduruğu altına aldı. Bununla beraber GÜDEA devrine daha ziyade parlak bir devir denilebilir. Çünkü, o devire mahsus tapınaklar, saraylar v.s. yaptırmıştır. Gütilerin egemenliğini URUK Sitesi hazırlamıştı. Uruklar fazla yıprandığı için, 25 sene sonra egemenlik UR Sitesine geçti. (M.Ö. 2300) e doğru.

III cü UR Sülalesi diye anılan bu devrin meşhur hükümdarı SULGİ yani (Yedi devrin hükümdarı) namını almıştı. Zamanında bir çok fetihler yapılmış, yeni kanallar açılmış, tapınaklar kurulmuş, ve devamlı bir bayındırlık devri başladığı gibi, orduya kıymet verilmesiyle (TUR) yani dağlı ülkeleri kolayca ele geçirmiştir. Yüz yıl kadar devam eden üçüncü UR sülalesi ELAMLILAR tarafından yıkıldı (M.Ö. 2200) Bundan sonra I' ci Büyük Babil imparatorluğu devresi başlar, 300 yıllık bir Hegemonya bu imparatorluğa geçmiş oldu.

III. BÖLÜM

AMURULAR I ci BABİL İMPARATORLUĞU

Amurular M.Ö. Tahminen üç bin sene evvel tarih sahnesine çıkan Samilardan bir guruptur. Akad imparatorluğu devrinde Amuruları Lübnan eteklerinden Fırat kıyılarına kadar uzayan sahaya dağılmış, Sınıar medeniyetile temasa gelmiş olduğunu görüyoruz.

Asırlarca Sınıar hakimiyeti altında kalan veya onunla samimi bir surette birleşmiş olan Amurular, Tacir, aylıklı

asker ve işçi olarak Sınıar şehirlerine sokulmuş yerleşmişlerdi. En ziyade Kuzey mıntıkasındaki Akadlar ilinde toplanan Amurular, buradaki Samilarla birleşip, büyük bir Sami ekseriyetini teşkil ettiler. Elamlıların Sınıarı istila ve Sümer Krallarını mağlup etmeleri, bunlara eski Akad imparatorluğunu diriltmek ümidini vermişti. İhtimalki UR kralığının yıkılmasında Elamlar kadar Amurularda rol oynamışlardı.

UR sülalesinin sukutundan sonra, Amurular Sınıarda pek ziyade çoğalmış, nihayet bunlar İSİN sülalesinin kuruluşundan takriben 120 sene sonra ve LARSA sitesinin bu kırıllıktan ayrılmasını müteakkip, Sınıarın Kuzeybatısındaki araziye hakim olmuşlardı. Bu esnada Amuruların başında bulunan SUMU-ABUM (1) M.Ö. 2225) tarihinde Babil merkez olmak üzere I. ci Babil imparatorluğunun temelini atmıştır.

SUMU-ABUM'un (2105—2092) kurduğu hükümet başlangıçta küçük bir beylikti. Kendisinin bu zamanlarda UR mabudu SİN (1) namına bir mabet yaptırmış olması Sümer Akad hükümdarlığına tabi bir patesi olduğunu göstermektedir. Anlaşıldığına göre Babilin ilk devirlerinde İSİN hükümdarları Sınıarın Sümer-Akad illerinin büyük hükümdarı yani «LUGALKALMA» tanıyordu. Süm-Abum ancak Babil şehri ile havalisine hüküm ediyordu. Babilin kuvvetlenmesi ve Marduk Mabudunun Akad ili mabutlarının fevkinde tanınması, ancak Sümmü-Albumun halefi SÜMÜLLELÜM (2095—2056) devrinde başlar.

Otuz altı sene hüküm süren Sümüllelüm, Babili kale duvarile tahkim etmek, iki mühim kanal açmak, Gök mabu-

(1) Hamurabinin son zamanlarda bulunan kilsisi tablet üzerinde menküş tasvirinden anlaşılmıştır.

(1) Sin, Süryanice'de Ay demektir.

du ANU namına büyük bir mabet kurmak gibi faaliyetleri yanında vaktile Akad kiralığına merkez olan KİŞ'İ zapt ve tahrip ederek, bütün Akad ilini Babil'e bağlamıştır.

Bu hükümdar, Akad ilindeki Sippar ve sair şehirleri kale duvarile tahkim ve Sümerlerin idari, siyasi ve iktisadi bütün teşkilatını alarak Babil hükümetini kuvvetli esaslara göre tanzim ettiği için tarihte «I ci BABİL» devletinin hakiki kurucusu sayılmaktadır. Bu sebeptendirki Hamurabi kitaplarında Sümüllemü mensup olduğu hanadanın cediti göstermektedir.

HAMURABI VE ZAMANI

Babil kiralığında bulunun Abilsinin halefi «SİNMUBALLIT» (2023—2004) Elam kralı RİM-SİN'i metbu tanımak veya hiç olmazsa onun müttefiki görünmek mecburiyetini his edince, tam bu sırada Babil tahtına oğlu Hamurabi (2003—19617) geçiyor. Ve bundan sonra vaziyet yine Saller lehine değişiyor. «I. ci BABİL» hanedanının en kuvvetli hükümdarı olan Hamurabi, önce Kuzey mezopotamyadaki MA'ER ve MALGU şehirlerini zapt etti. Sonra Sümer iline kaçmağa mecbur etti. Fakat Rimsin son zamanlarında harekete geçmiş, Kassurlardan aldığı yardımla Sinar'a girdi. Yeni baştan Sümerleri tahrik etmişse de, Hamurabi (M.Ö. 1975) tarihinde yeniden Sümerleri ve Rimsin'i kötü bir mağlubiyete uğratarak, Ur ve Larsa da dahil olmak üzere bütün Sümer ilini zapt edip; «Sumer-Akad» kiralığını ilan etti. (M.Ö. 1974)

Rimsin 1972 de Hamurabi tarafından esir edilerek, bundan sonra Hamurabi MAR'ı muntıkası ile ASUR ili de dahil olmak üzere bütün SUBARO'yu ELAM'ı hint denizinden Amuraya ve hazar denizine kadar olan ülkeleri zapt edip, büyük AKAD imparatorluğunu ihya etmişti. Bu muvaffakiyet kendisine «SUMER-AKAD» kralı, DÖRT İKLİM hü-

kümdarı, CİHAN İmparatoru» gibi unvanlar kazandı» mıştı. Hamurabi daha sonra bunlara ilaveten, «AMURU ATASI» ünvanını da aldı.

Zamanla bütün Sinar hakimiyeti büyük neticeler verdi, şöyleki: Akaliyette kalan binlerce senelik Sumer milliyeti, Sami dalgaları içinde boğularak, böylelikle tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

Ötedenberi Sumer Akad ili Kalde adı ile anılan Sınıarda bu zamanlardan sonra, Amuruların paytahtına bilnisbe Babilistan adını aldı.

HAMURABI bütün gayretile Sinar'ı Samılaştirmeğe çalıştı, yeni kanunlar icat etti (1) öğleki, Sumer-Akad ilindeki eski Siteler, Babilin karşısında söndüler. Bütün bu şehirlerin güzellikleri Babile toplandı; Babil ahalisinin çokluğu, mabet ve saraylarının ihtişamı ile yakın şarkın birinci derecede bir şehri oldu. Sumer dili tamamille ortadan kalktı. Akadçe de ihmal edildi, Amuruların lehçesi, Sinar'ın resmi ve umumi dili olduğu gibi, dini sahada da inkılap yapıldı. ANLİL'i imparatorluk mabudundan sukut edilerek ona ait ananevi imtiyazları da Babil mabudu MERDUK'a verildi.

Hamurabi kahraman bir kumandan, kudretli bir teşkilatçı, dirayetli bir devlet adamı ve kanun mucidi olarak kabul etmek lazımdır. Bilahere keşif edilen idare mektupları ile, kanuni dergileride bu hususları teyit etmektedir.

Hamurabi, İran dağlarından Suriye ötelere kadar uzayan geniş bir muntıkaya hüküm ettikten sonra, hayatında muhafaza ettiği ülkeyi M.Ö. 1961 tarihinde oğlu ŞEMSÜLİLMN'e devr etti. İlk devri sükunet içinde geçti isede, Hamurabinin ölümünden dokuz sene sonra Zegros dağlarında Si-

(1) Hamurabi kanunlarını büyük bir taş üzerine yazdırmıştır. 300 madde kadar olan bu kanun, Mülkiyet, ticaret ve ceza hukukuna aittir. Maarif tarihi. S: 44

nar'ın munhat vadilerine bir takım akınlar başladı, bu akını yapanlar KASITLAR'dı.

ŞEMSÜİLÜN'e bu akınları güçlkle önledi. Bir müddet sonra İSİN hükümdarı DAMUKLUŞ'ın torunlarından İLE-MELUM'ın etrafına toplanan Sümerler geçici bir hakimiyete sahip oldularsa da, İLİMELÜM (1952—1893) de maiyetindeki kuvvetlerle Sınar'ın Güneyine, basra körfezi mıntıkasına çekilerek, burada M.Ö. 1952 den 1727 kadar sekiz hükümdarla devam edecek olan «DENİZ İLİ» Hükümetini kurdu. Bu suretle Hamurabinin kan ve ateşle Sınar da tesis etmiş olduğu birlik yıkıldı. Ve bir zaman sinra tekrar ikiye bölünmek suretile kuvvet bulmuştur.

Şemsulilun'anın halefi devri pek sönük geçmişti. Sami-ların ikbal yıldızı artık sönmeye yüz tutmuş, Babil de git-tikçe çaptan düşüyordu. 300 sene devam eden I. BABİL Ha-nedanı nihayet son Hükümdar ŞEMSUDIT'an zamanında M.Ö. (1806—1836) da Doğu anadoludan I MÜRŞİL idare-sinde inen HİTİT akınları önünde tariha gömüldü (M.Ö. 1800—1806).

IV. BÖLÜM

KASITLAR VE KASITLARDAN SONRA AŞAĞI MEZOPOTAMYA

I. Babil İmparatorluğunun yıkılmasından sonra, Mezo-potamyanın Doğusunda Zağros dağlarında yaşayan KASIT-LAR Babil devletinin yıkılmasından faydalanarak M.Ö. 1757 de GANDAŞ adlı baş buğlarının idaresi altında Sınar'ı istila ettiler. Fakat zamanla bunlarda sınar'ın dilini, dinini aldılar. Devletlerine merkez yaptıkları Babilin büyük ma-budu «MARDUK» bunların da hamı mabudu oldu.

GANDAŞ, 1750—1735 den sonraki Kasıt hükümdarları-nın altıncısı olan ikinci AGAM'a ait bir kitabenin ASUR

dillerile yazılmış bir kopyesi, Asur kırallarında ASURPA-NİPAL'ın kütüphanesinde bulunmuştur. Bu kitabede II. Agum devri ile ondan evvelki Kasıt hükümdarlarının isim-leri şu şekilde yani (M.Ö. 1450) tarihinden itibaren Kasıt hükümdarı KARANDAŞ ile başlamaktadır.

Karandaş (1450—1415) sonra gelen Kasıt hükümdar-larından, «TEALLUL—AMERNA» mektuplarında adları öğrenilen hükümdarlar şunlardır:

I. Kadeşmenharbe (M.Ö.1515—1390), II. Burnibiyaşah (1390—1351), III. Güriegelzü (1344—1323), I. Gardaş-Man-turgu (1296—1280), Kadeşmaninlil (1280—1251) dir

Bu sonuncu prensten sonra III. cü Kaştiligaş (1251 - 1244) ve Adetşumnasır (1234—1205) adlı prensler iktidar mevkiin de bulunmuşlardı. İşte Kasıtların M.Ö. 1170 tarihinde Asurlu-lar tarafından hakimiyetlerine son verilmiştir.

Kasıtların Mezopotamyada zayıf düşme krizi geçirmek-te iken, Suriyenin Lübnan dağlarında Sami ırkına mensup Fenikelileri, göreceğimiz gibi II. Babil devletinin kuruluşu-na M.Ö. 612 ye kadar geçen zaman zarfında Mezopotam-yada da bir çok prenslikler kuruldu. İşte burası Elamlılar'ın Şam Aramıları, ve Asurluların istilasına uğradı.

V. BÖLÜM

FENİKELİLER

Mezopotamya ile Nil havzası arasında teshili münakalâte hizmet eden bu iki medeniyetin eser ve ziraat mahsulunu etra-fa sevk ve neşir eden bir kavim varsa o da Fenikelilerdir.

Eski zamanların en müteşebbüs ve ticarî zihniyete sahip kavimi bulunan Fenikelilerin bu ismi, Cedleri bulunan «Fİ-NİKİS» den ileri gelmekte yahut da Mısırlıların Fenikelilere fen devleti tabiri manasına tesmiyelerinden gelme olduğu muhtemeldir.

Fenikeliler, Aşuri ve Keldaniler gibi Sami ırkındandırlar,

Mezopotamyadan gelip Suriyenin Lübnan dağları ile Akdeniz arasında olan dar bir bölgeye yerleşmişlerdir. Burası Ziraata ve sürülerinin otlatmasına elverişli olmadığı için, Fenikeliler geçim yolunu denizcilikten ve deniz ticaretinde bulmuşlardır. Bu kerre kendilerine komşu olan Kenanlıları veya mensup oldukları şehirlere göre, SAYDA, SUR ve BEYRUT şehirleri idi. Bu şehirlerin herbiri ayrı ayrı bir devlettir.

Ticaretle zenginleşip kuvvetlenen SAYDON ve sonrada TİR (Sur) şehirleri, askerî olmamakla beraber diğer Siteleri Hegemonyaları altına almışlardır.

MÖ : İki bin'in ortalarında Sidonlular Akdeniz ticaretine hakim oldular, Mısırdan aldıkları malları gemilerle Sidon'a götürüyorlardı. Öyle ki Mısır hükümdarları, Sidonlulara Delta bölgesinin bazı yerlerinde Antrepolar kurmalarına müsaade etmişlerdi. Sidona getirilen mallar kervanlarla Fırat boylarına götürülüyor, buradan da sallarla Mezopotamyaya, Basra körfezine indiriliyordu. Fenikeliler daha sonraları Doğu Akdeniz ticaretinde ele almış Kıbrıs, Rodos ve Taşöz adalarında koloniler kurmuşlardı. Kıbrıstaki bakır, Rodostaki demir, Taşözde bulunan altın madenlerini işliyorlardı. MÖ: 1200 yılı akınları neticesinde yerleştikleri bölgeye adlarını veren Filistinler Sidon üzerine hücum ederek, bu şehri tahrip ettiler. Bundan sonra Hegemonya TİR şehrine geçti.

(MÖ: 1000-800) yılları bilhassa Hiram zamanında Fenikeliler en parlak devrini yaşamışlardır. Hiram Sur şehrini fevkalâde tezeyyün ve genişletmiş, İsrail Kralı Süleyman'a mabet inşasında yeteri kadar yardımı dokunmuştur. Bu sırada Mısır zaif düşmüş, Mezopotamya devletleri önemlerini kayıp etmişler, Asurlar ise, Suriye şehri için henüz tehlikeli bir hal almamışlardı.

Tirliler: Batı Akdeniz bölgesinde, Maltada, Sicilyada, Sardunyada, Tunus ve Cezayirde, Kartaca ve İspanya kıyılarında Koloniler kurmuşlardı.

Septe boğazını geçen Fenikeliler, Avrupa kıyılarını takip ederek, İngiltere, İspanyaya kadar gitmiş, burada Kalay madenini de bulmuşlardır. Hiram'ın vefatından sonra yerine yedi yaşındaki oğlu BAILASTARTOS, ondan sonra ABDASTARTOS hükümdar olmuştur.

ABDASTARTOS'un kiralığında süt ninesinin dört oğlu sarayda terbiye edilmiş ve fakat validelerinin nüfuzu sayesinde devlet nezaretliğine girmiş, daha sonra birleşerek, Hükümdarı öldürmüş, içlerinden İTBAIL hükümdar nasip olunmuştur.

Bundan sonra yeni hükümdar kardeşleriyle beraber devlet işini ihmâl edip, bir çok müstemlekeler fırsattan istifade ayaklanarak istiklâllerini ilân etmişlerdir.

MÖ: 800. Yılın ortalarında Asurlar'ın ASURASIRBAL Suriye'yi istilâsiyle «SUR» Tirliler'nin tamamıyla sükûtuna badi olmuşlardır.

FENİKE MEDENİYETİ

Fenikelilerin medeniyette en büyük başarıları, harfları yaymış olmalarıdır. (MÖ: 1250). Aslında 16 harften ibaret olan bu yazı, bilâhare (6) harf daha ilâve edilerek adedi 22'ye iblâğ edildi.

Bu menşe şimdiki Süryani alfabesinden farksızdır. Bu yazı Fenike dilinin bütün seslerini ifade edebilmekte idi. Bilâhare Yunanlılarla Lâtinler alarak üzerine bazı çalışmalarından sonra, asıl bugünkü Avrupa alfabesi haline getirerek harflarını şöyle adlandırmışlardır.

FENİKE :

- A — Olaf
- B — Bet
- G — Gömel
- D — Dolath

YUNANCA :

- A — Alfa
- B — Beta
- G — Gama
- D — Dalta

Gibi değişiklikler yaparak kabul etmişlerdir. Hülâsa,

bugünkü mevcut alfabelerin kâfesi doğrudan doğruya Fenike alfabesinden alınmıştır.

Alman bilginlerinden Pro Humal, ile Dr. Penerin Fenike alfabesinin de Keldani ve Asuriler'in çivi yazısından alındığını ispat etmektedirler.

Netice itibariyle, Samilerin bir kolu bulunan bugünkü Süryaniler'in alfabesi bunu teyit ve ispat edecek kadar be-dihidir. Ve fakat bu harflerin şekli zamanla değişmişse de 10. cu asırda tesbit edilen harfler şu şekilde sıralanarak adlandırılmıştır.

A — Olaf	T — Tev	R — Riş
D — Dolet	B — Bet	G — Gömel
Z — Zay	H — He	V — Vav
Y — Yut	H — Het	Ta — Tet
M — Mim	K — Köf	L — Lömet
Ayin	N — Nün	S — Sımket
Ka — Kof	F — Fe	Sa — Sode
		Ş — Şin

VI. BÖLÜM

NİRBO DEVLETİ

Fenikeliler inkiraza yüz tutunca, Asurlular Mezopotamya'nın Kuzey kısmını Hegemonyaları altına almışlardı. Bunların Batısında yine Samilerden müteşekkil bir NİRBO devleti mevcuttu. Zamanla kuvvetlenip kök salarak hürriyete kavuşan Nirbolular, bu kerre Ön Asurilerden bakaya kalan RASULAYIN'a yakın ilk merkezleri TILHALEF şehrini de değiştirerek, üç bedenle çevrilmiş çok asude olan TILMUZEL (Viran şehir) i hükûmetlerine merkez seçmişlerdi.

Ardaşir tarihine göre, bu hükûmetin hududu; Kuzeyde merkezi Emet (Diyarbakır) olan Kurhi memleketi, Güneyde

Zavhe, Doğuda Asur İmparatorluğu, Batıda ise, Maraşın güneyindeki Gergüm'dür.

Nirbo hükûmetinin sınırı içine aldığı vilâyetlerin zamanın en meşhurları: Urfa, Haran, Rasulayın, Nusaybin, Dara ve Mardindir.

(1) Tilmuzel (Viranşehir) Karacadağdaki meşe silsilesinde kurulmuş asude olan bu şehrin coğrafi bakımdan da elverişli olup, çok çeşitli eserleri bulunduğu kayıt edilmektedir.

Bu şehir Silifkelilerin zamanında ANTİPOLU ismini taşıırken, onarılmış ve M.S: Dördüncü asrın ortalarında Büyük Kostantin'in oğlu Kostanis'inde burada bir kısım yenilikler yaptırması neticesinde onun ismine izafeten «küçük Kostantiniye» ismini almıştı. Son olarak Milli İbrahim Paşa da bu şehirde muhtelif onarımlar yaparak bugün taşımakta olduğu, VİRAN ŞEHİR ismini vermiştir.

SİYASİ VE İÇTİMAİ DURUM

Nirbo devleti bir zaman için muhtelif sahalarda inkişaf kayıt etmiş ise de, Asur kralı «TİĞLİTPALASIR I.» MÖ: 1115 — 1093'de başa geçişinin ikinci senesinde istilâ akınlarına uğramış, ve fakat bu hal ancak Tıglıtpalasır, I. in vefatına kadar sürmüştür.

Tıglıtpalasır I. halefi Asurnazırbal II. zamanında Asur imparatorluğunun inhitat ve inkiraza yüz tutması neticesinde çevresindeki Siteler bir zaman için egemenliğe kavuşmuşlar ancak bu müddet çok sürmemiş Asur imparatorluğunun başına geçen Asurnasırpal 3. ün (M.Ö: 884 — 858) yaptığı ilk hamlelerle yeniden bu Siteleri ve Nirbo hükûmeti merkezi olan Tilmuzel'i de imparatorluğuna ilhak ederek, hükümranlığı altına almıştır.

(1) Tilmuzel, Süryanice bir isim olup, Felek tepesi mânasına gelir.

Bu sırada şayi olan bir habere göre, Şalmansarx I. tarafından Müstemleke nazırlığına tayin olan Kumanda HOLAY isyan edip, Damadusa (1) Kalesine yürüyerek muhasara altına aldı.

İsyan haberini işiten «ASURPANİPAL III. Dicle kıyısına akın etmesiyle, isyanı durdurmuş, müteakiben İzlo dağına doğru akın etmiştir. Akın haberini işiten Holey, Damadusa kalesini, terk ederek KİNEBE'ye (1) doğru yürümüştür. Kinebeyi istilâ edip, burada köklerini çok derine bırakmıştır. Bu sırada Kinebe ahalisinden (600)kişi öldürmüş, (3000) kişiyi diri olarak ateşte yakarak, böyle hunharca bir muameleye baş vurmuştur. Bunu gören MARİRE ahalisi Kinebeyeye yardıma geldilerse de muvaffak olamadılar. Neticede (300) kişi ölü vermek suretiyle hezimete uğramışlardır. İşte bu sırada Asurlular Nirbo memleketine hücum ederek Nirboluları hegemonyaları altına aldılar. Nirbolulardan kurtulan bir kısmı Mezopotamya çöllerine kaçmış, bir kısmı da Tilmuzlet'e sığınarak şiddetle çarpışmışlarsada, Asuriler karşı kendilerini fazla tutamıyarak, (3000) ölü vermek suretiyle teslim oldular. Asuriler esir düşen Nirboluları, şiddetli cezalara çarptırmışlar, kimini ateşe atmış, kiminin gözlerini çıkarmış, el ve ayaklarını, kırmış, kulaklarını, burunlarını kesmiş, bazılarının da diri olarak derisini soymuş ve böylece hunharca muamelelere maruz bırakmışlardır. Bu olayları seyreden etraf memleketleri olan BETZMANİ, NIRDAN (2) ŞUPERYA, NİRİ ve ORUMİ (3) Emirleri, Asur kralı ile hegemonyasını kabul ettiler, böylece MÖ: 880 senesinde Kuzey Mezopotamya'ya hücum eden Asuriler, hür kalar bazı kavimleri de haraca tâbi tutmak, bazısından hediye almak şartıyla af ettiler. Karşı koyanları ise, yağma edip

(1) Ergani'dir.

(1) Siverek'tir.

(2) Karacadağın doğu eteklerindeki bir şehir.

(3) Şamışat mıntıkasında bir şehir.

şiddetli cezalara çarptırdılar. Karacadağın kuzey badiyesindeki dört bedenle çevrilmiş asude bir şehir olan Medre'i de istilâ olunan memleketlerin arasında idi. Bundan sonra bu devletin durumu ne merkezde kaldığı malûm değilse de, ancak, (M.S: 626 — 622) 2. ci Nabuhadnasır oğlu Keldani Nabublasar ise, istiklâllerini ilân eden göçebe Aramilerin kabilelerine akın ederek itaatına almış, Haran şehrini feth edip, haraca tabi tutmuş, Subarto mıntikasını tamamen Babil hududu içine almıştı.

M.Ö: 331 de Makedonyalı Büyük İskender olsun, halefleri olsun, istilâ edip onarması cihetine gidilen TILMUZEL'e bu kerre Tilmuzel'den Antipoli ismile tesmiye eylediler. Bu hal ancak, M.Ö: 132 senesine kadar devam etti. Bu sırada URHAY (URFA) krallarından I. ci Eryonun hakimiyeti altına girdi. M.S: 249 yılına kadar Urfa krallığı hududu içinde kalan Antipoli (Viranşehir) bilâhare Romalıların hükümranlığını kabule mecbur kaldı.

Diğer taraftan, henüz EMED (Diyarbakır) feth edilmeden, Arap kralı NUMAN, M.S: 503 de İran kralı KOD nam şahsi ordusuyla Harrana gönderdi. Askerlerin bir kısmı küçük Kostantiniye'ye doğru yürüdü, burada yağmalarla daha bazı çirkin muameleye baş vurdular. Bu sırada Rum Kumandanlarından ELUMFİS TILMUZLETDUKSİ ile MALATYA DUKSİ Ucamış'ı ordusu ile karşılarında buldular, şiddetli bir çarpışmadan sonra İran askerlerinin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da geri kaçmak zorunda kalmışlardır. Fakat onların takibine hazırlık gören Elümfis kumandasındaki Rumların 500 kişiden mürekkep ikinci bir kolunun hazırol emrini aldığını işiten İran Marizbanları Hunlar ve Araplardan yardım istediler. Bunun üzerine üç devletten müteşekkil bir ordu kurmuş olan İran'lılar, Rumlara cephe açmış ve iki ordu kan gövdeyi götürecek derecede şiddetli bir savaşa tutuştu, bu sırada Arapların Suvari askerleri, İran ordusuna iltihak etti. Rum ordusu ise, Arap atlarının nalları altında ezilmiş derecede feci bir mağlûbiyete marûz kaldı.

Bundan sonra İranlılar burada muzaffer olarak harbi kazanmış, huzur ve sükûnetle memleketlerine dönmüşlerdi.

M.S: 610 da İranlılar yeniden Tilmuzel şehrini muhasara ederek bir müddet için zapt etmişlersede M.S: 641 de Hz. Ömer Hilâfetinde Ganem oğlu İyyat Umaretinde Tilmuzel ile, birlikte başka şehirlerin de Arap hakimiyeti altına girdiği rivayet edilir. Bundan böyle NİRBO devleti de bir daha da nukz etmeden tarihe karışmış oldu.

VII. BÖLÜM

BÜYÜK ASUR İMPARATORLUĞU

Bu imparatorluğun adı, Nuh oğlu Sam oğlu Asur'dan gelmektedir. Asur Süryani ünvanını alan bütün kabilelerce de lâkap olmuştur. Bu lâkaba ise, şu şekilde vasil olmuştur:

Asur veya Aşur birdir. Şarklılar şarkta Athur, Batılılar ise, yani Fenikeliler, Kenanlılar, Amurularla, İbraniler, lûgatlarına dayanarak AŞUR demektedirler. Bu dahi TH harfi Ş harfine değiştirmekten başka birşey değildir.

AŞUR ismi Yunanlıların mıntıkasına, dolayısıyla küçük Asya'ya kadar yayılmış, Yunanlılar Ş harfini kullanmadıkları için AŞUR yerine ASUR demişlerdir. Ülkesine ise, bir — Y — Harfi ilâve ederek ASURYE, zamanla baştaki — A — harfini yok edip, sona bir — Y — harfi ilâve ederek bu kerre, SÜRYAN, SUROYO, SÜRYANİ, SÜRYOYE vesair, hepsi aynı mânaya gelen ve bütün Süryani kabilelerine yani, AŞURİLER, BABİLLER, KENANİLER, FENİKELİLER, ARAMİLER, TIDMURLİLER ve ABGARLARA umumî bir unvan olmuştur.

Zira, MAKEDONYALILAR, KORİNTOSLILAR, LÂTİNLER ve YUNANCA lisanını kullananlara YUNAN'lı deniliyorsa, keza örf, adet ve lisanca bir olan meskûr kabilelere de ASURYAN adı verilmiştir. Yukarıda izah edildiği gibi, bunların hepsi de NUH sülâlesinden ASUR'dan gelmedirler.

Asur'i devletinin ne zamandan itibaren kurulduğu belli değilsede, ancak Tevrat'ın Tekvin faslındaki mevcut yazıdan anlaşıldığına göre, Asurlar, Babilden çıkıp Mezopotamya'nın kuzeyinde yerleşmiş, OTHUR, ERBİL, NİNEVA, RISAN ve NUSAYBİN gibi muhteşem şehirleri inşa edip bu havalide temerküz etmişlerdir.

Asurlar, zamanla kuvvetlenerek, Babil müstemlekesinden kurtulup, Batı Asya'ya kadar kavuşan muhteşem bir devlet halini aldı. Elde mevcut Çivi yazısından yazılmış levhalarından anlaşıldığına göre, Aşur'ie memleketi, Bağdattan Dicle nehrinin membaina doğru on günlük bir mesafeden ibarettir. İşte buraya ASUR memleketi denilmektedir. Daha sonra bu memleket bir kat daha genişletilmiş, bütün Mezopotamya, Kürdistan ve Suriye taraflarını da sınırı içine almıştır ki, Kuzey tarafı Ermenistan, Zegros dağları, Batı da ise, Küçük Asya'ya kadar ulaşmıştı.

İLK HÜKÜMDARLAR

Aşur'un eski tarihine dair bir çok rivayetler vardır. Bunlardan biri de Ninos ve Semiramis efsaneleridir. Bu efsanenin olduğu gibi buraya derc etmekle, Asur tarihini bir kat daha genişletip aydınlatmış oluruz, şöyleki:

«Herodot'un rivayetine göre» : Balus'ın oğlu Ninos, Asuryan'ın ilk hükümdarı idi. Ninos büyük bir imparatorluk kurmak arzusunı kapılarak gayet dinç askerlerden mürekkep bir ordu teşkil etmiş, bu ordu ile harekete başlamıştır. Ninos evvelâ Keldaniye Hükümdarı ile evlâtlarını esir etmiştir. Daha sonradan Midye kralını esir ederek idam etmiştir. Bu harpler tam 17 sene sürmüş, Ninos az kaldı Asya'yı tutuyordu. Bu fütuhattan sonra dünyada misli olmayacak NİNEVA şehrini tesis etmiştir. Fakat (Bahtıryan Boğ) havalisindeki kavimler, Ninos'a karşı oldukları için Ninos, bir milyon yediyüz bin piyade, ikiyüz bin Süvari ve on bin orakla, mücehhez cenk arabalarından meydana gelmiş

bir ordu ile harekete geçmiş, işte Semiramis ile bu hareket esnasında tanışmışlardır.

Semiramis : Suriye'de (Askalon) şehrinde ibadet edilen bir Mabude'nin kızı idi. Rivayete göre bu Mabude kadın başlı ve balık vücutlu idi. Validesi Semiramis'i dünyaya getirdikten sonra, kayalar arasında bırakmış, Semiramis o civarda yuva yapan güvercinler tarafından büyütülmüştü. Güvercinler, Semiramis'i kanatlariyle örterek, soğuktan korurlardı. Gagaları ile süt getirir damla damla ağzına akıttırlardı. Günün birinde çobanlar bunun farkına varmışlar, güvercinin izini takip edince dilber bir kız'a tesadüf ettiler. Kızın adını Ninos'un Emlâk nazırına getirmişlerdir. Nazır ise, bu kız evlâtlığa kabul etmiş adını da Suriye, Süryani lisâzında Güvercin manasına olmak üzere Semiramis koymuştur.

Semiramis büyüyünce, Valilerden birine varmış. Ninos'un (Bahtıryan) kavimlerine karşı sevk ettiği orduya kocası ile beraber iltihak etmiştir. Bu müthiş harbe düşman hükümdarlarının iltica ettiği şehirlerden biri muhasara ediliyor, Fakat şehir mukavemet ediyordu. Bu sırada Semiramis bir cengâver kıyafetine girmiş, surlardan atlamış, Ninos'un ordusunu şehre sokmağa muvaffak olmuştur. Ninos Semiramis'in cesaretine hayran kalarak onu kocasından alıp, kendisine nikâh etmiş. Kocasını ise teessüründen intihar etmiştir.

Bir müddet sonra Ninos'da vefat ederek, Nineva şehrinde çok yüksekliğindeki bir Ehram'ın altına gömülmüştür.

Ninos'tan sonra Semiramis Hükümdar olmuştur. Semiramis Nineva'dan daha büyük bir başşehir olarak Babil şehrini inşa etmişti. Babil'in etrafına yetmiş kilometre çapında yani üzerine yan yana altı araba geçecek kadar geniş bir duvar ile Fırat nehrine sedler inşa ve muazzam bir mabed bina ettirmiştir. Daha sonra yollar ve şehirler inşa ettirmiş, dağlar arasında geçitler açtırmış ve sonra Mısır'a gitmiş, Amun Kâhininden anlaşıldığına göre, Semiramis'e mucizkâ-

rane bir surette kayıp olacağı ve kendisine bir mabut nazariyle bakılacağı söylenmiştir.

Semiramis: Habeşistan'ı almış, Hindistan'a kadar geçmişse de, Hindistan hükümdarı, Fillerin sayesinde galip gelmiş, Semiramis geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır.

Yine rivayete göre: Semiramis (Aral) kolu civarındaki bozkırlarda bulunan bir kitabesinde, «Tabiat beni kadın kıyafetinde yarattı ise de, fakat ben fiillerimle en cesur erkeklerden hiç farkım olmadığını ispat ettim.» diye bildirmektedir.

Bundan sonra Semiramis, oğlu Ninyas'ın kendini tahttan indirmeye çalıştığını sezmış, oğluna cefa etmektense tahttan feragatı uygun görerek, yerine oğlunu geçirmiş, kendi de Güvercin kıyafetine girerek uçup gitmiştir.»

Başka bir rivayete göre: «Oğlu tahta geçmek hevesine kapılmasını duyan Semiramis, uzun saçlariyle oğlunu boğduğu rivayet olunur.»

TARİHİ BAHİS İSE :

Asuriye de vuku bulan kazılar esnasında elde edilen kitaplar, Asuriye tarihini başka başka bir tarzda tenvir etmektedirler. Bu kitaplardan anlaşıldığına göre, Asuriye hükümeti M.Ö: İki bin yıl önceye doğru tesis etmiştir.

Yine bu kitaplara göre, Asuryan'ın en eski hükümdarı «ŞEMSRAMAN I.» Güneşin Mabut Ramanıdır.

Şems'in yazdırmış olduğu kitabeye göre : Pederinin ismi «Balkapkapo» olduğu ve binaenaleyh, Asuriyede ilk evvel bu şahıs hüküm sürdüğü rivayet edilir.

Sonra «ŞEMS II.» ve M.Ö: 1570 senelerine doğru Zengerede (AŞUR) ancak M.Ö: 1500 tarihinden itibaren buraya hükümdarlık ünvanını verilmiş, «AŞUR BİL NİŞAŞO» birincisidir. Müteakiben oğlu «BİL NİRALI» Babillilerin zararına olmak üzere Aşurilerin hududunu genişletmeye muvaffak olmuştur. Daha sonra Aşur tahtını işgâl eden «PODİLLO» ile «AMUNİRARI I.» zamanında Asuriye devletini

genişletip tezeyyün ve tamir cihetine büyük bir terakki göstermiş, fakat büyük fütuhât «RAMANNİRA»'ın oğlu SALMANSAR zamanında başlamıştır.

Salmansar, Aramılara karşı bir çok seferler icra etmiş, Diyarbakır civarında müstemlekeler kurmuştur. Daha sonra Babile doğru akın etmiş, Aşuri hükûmetinin merkez sikletini kuzeye doğru nakle muvaffak olmuştur. Salmansar'ın gayretine inzımam eden halefi «TIKULTUMURT'a» (1232 — 1206) nin çalışması Asurilerde fütuhât ümitlerini bir kat daha arttırdı. Evvelâ Mitanilerin, sonra da Kasıtların nüfuzundan kurtularak fütuhât sahasına atıldılar.

Yeni Asurlular, fütuhata başladıkları zaman, Sınar'daki Kasıtlar, uzun bir hakimiyet devresinin tabii neticesi olarak yorgun ve bitkin bir hale düşmüş, Mittani kiralığı ortadan kalkmış, Suriye'yi nüfuzu altında bulunduran 18. inci sü. lüle Firavunları dinî irtica ve isyan hareketleri altında nüfuz ve kudretlerini kayıp etmiş, Aramiler ise, henüz Suriye de kuvvetli bir varlık kuramamışlardı.

Arus prensleri evvelâ Sınarda'ya hakim olan Kasıtlara karşı devamlı bir mücadeleye başladılar. Çölden aldıkları yeni kuvvetlerle taarruz kudretleri hergün biraz daha artan genç ve dinç Asur Kasıtlardan Mezopotamya Hegemonyasını aldılar. (M.Ö: 1178.) Fakat büyük Asur imparatorluğunun parlaması bu tarihten ancak yarım asır sonra, Asur'ın ilk fetih hükümdarlarından «TİGLETPALASIR I. (1115 — 1093) ile başladı.

Bu imparator Kuzey Mezopotamya'daki bütün Boylara çok şiddetli hareketler yapmış, Diyarbakır ve Siriri (Siirt) şehir ve bölgelerini zapt etmiş ve Fırat boylarına kadar gelerek bunların eski Hurrilerle, yeni Etilerden mürekkep halkını dehşet içinde bırakmıştı.

Saltanatının üçüncü yılında Nairi (1) memleketlerine hücum ve dehşet saldıktan sonra, kuvvetlerini Karadeniz sa-

(1) Eski Türk kabilelerinin toplumuna bu ad verilirdi.

hilllerine kadar çıkardığı sırada, arkada bıraktığı küçük beyliklerden müteşekkil NAİRİ memleketleri birer birer isyana başlayınca, ordusunu iki koldan tahrik ederek, güneye doğru inerken Murat — Fırat havzaları arasında bulunan, İŞUVAY'ı (Harput)'uda Hürriyetlerden zapt ettikten sonra MELİDİ (Malatya) taraflarına geçmiş ve ovakitler, bu bölgeye hakim Eti kiralığını vergi vermek zorunda bırakmıştı.

«Tıglıtpalaser I.» Ordusunu hangi tarafa tevcih etse o ülkeyi zapt ve istilâ edecek, beyleri ve kırılları itaat ve tabiyetine alacak, öyle ki, bütün komşularına hakimiyetini tanıttırdı. Fakat ölümünden otuz sene sonra halefleri, Karkamış Etileri tarafından hezimete uğratıldılar. Bu yüzden Asur yıldızı bir asır kadar küsufa uğradı, bu küsuf devrinde ön Asyadaki kavimlere serbestçe inkişaf edebilmek imkânını verdi.

Suriye sahillerinde Fenikeliler, Palestin'de İbraniler Davud (1010 — 955) ve Süleyman (955 — 935) zamanlarında en parlak devirlerini yaşadıkları gibi, Aramilerde Şamda kuvvetli bir devlet kurdular.

Kral ASURNASIRPAL II. Karkamış'a döndüğü zaman müttelik hükûmetleri karşısında bulmuş ve büyük hezimeye uğratılarak bu suretle Suriye ve Fırat havzasını kayıp etmiştir. Fakat M.Ö: 9. cu asır başlarında Asurlular «ASURNASIRPAL III. M.Ö: 884 — 858» tahta çıkar çıkmaz, Asurlular tekrar fütuhât sahasına atıldılar, en korkunç savaşçı hükümdarlarından biri olan ASURNASIRPAL III. kan dökmeekten zevk alan bir adamdı. İlk işi büyük ve kuvvetli bir ordu kurmak oldu. Ordusunu hangi tarafa çevirdiyse istilâ etmiş, fetih ettiği memleket halkını boğazlamak, kazık lamak, insan başlarından Ahramlar yapmak kadar zalim ve hunharca bir hükümdar olduğundan (M.Ö: 880) yılında Malatya üzerinden Fırat'ı geçti, Harput dahil olmak üzere bütün Kuzey ve Batı Mezopotamya'yi itaat altına aldığı gibi, bu esnada Karkamış da son olarak Etileri de mahv

etti (877). Oğlu «SELMANASAR III.», M.Ö: 858 — 824 ise fütuhâtı Suriye'ye çevirdi. Şam Aramileri Semire'ye devletlerinin müttefik kuvvetlerini hezimete uğratarak Şam, Samiri'ye, Kudüs ve Sur hükûmetlerini Asur-i tabiiyetine kabule mecbur etti. Fakat bu böyle devam etmedi. Asuriye 9 ncü asır sonlarında tekrar bir inhitat devrine girdi, bu vaziyetten istifade eden Suriye, istiklâlini kazandı. Öteden beri merkezî olan Van şehri olmak üzere bu isimdeki gölmıntıkasında URARTO adlı bir hükûmet kurmuş olan Urartoto, veya «ALARDI» denilen kavimde hudutlarını genişletmek fırsatını buldu. Şöyle ki : Kırallı bulunan ŞARDURUS (M.Ö: 835 — 820) zamanında bir müddet Mezopotamya'yı hakimiyetleri altında bulundurdu. Asurlar ise, en eski hudutlarına çekilmek zorunda kaldılar. Fakat Asur tahtına TIĞLATPALASSIR III. Geçince (M.Ö: 745 — 727) yeni bir devir başladı. Bu kudretli hükümdar evvelâ Kuzey'de Urartoları yendi, bugünkü Diyarbakır, Harput, Malatya havâlisini de ellerinden aldı, sonra Güney'e doğru ilerledi. Sınarda Aramilerden kurtardı. (M.Ö: 732) Arami kiralığını ve Şam Şehrini yıkarak Suriye'yi Asur imparatorluğuna ilhak ettirdi. (M.Ö: 727)

Üçüncü Tığlatpalasır'a halef olan oğlu Salmansar V. hiçbir iş görmedi. M.Ö: 727 — 722 ye kadar süren beş senelik saltanatı pek sönük geçti. Tığlatpalasır III. ün açtığı fütuhât yolu ancak kumandanlarından SARGON tarafından muvaffakiyetle takip edildi ve Salmansar'dan hükümdarlık mevkiini zapt eden Sargon, (M.Ö: 722 — 605) kendi adına nisbet edilen bir sülâle kurdu. Bu meyanda Asur imparatorluğu satvatını bütün Asya'ya tanıttırdı.

SARGON, Asur tahtını elde ettiği zaman ön Asya'daki hükûmetlerin dağılmasından sonra, Suriye'de müstakil kalan Fenikeliler «TIR» Sur kiralığı ile Palestindeki İbranilerin İsrail'e Yahudiye hükûmetlerinden tereküp etmişti. Bu meyanda Sınar'ı Asurlardan istirdat ederek, Babildeki

Arami hükûmetini diriltten meşhur «MERODAŞBALADAN» idi. (M.Ö: 700 — 691)

SARGON, Şanlı ve kanlı zaferlerle geçecek olan devrini Yahudilerin merkezi, Semireye şehri ve İsrailiye krallığına karşı yaptığı bir seferle açtı. Buna sebep İbranilerin kralı Süleyman'ın ölümünden sonra ikiye bölünen İbraniler arasındaki sebep, geçimsizlik oldu.

İsrailiye kralı HUŞAM (UZİYE) nın tazyikine karşı mukavemetten aciz kalan Yahudiye kralı AHAAZ M.Ö: 722 tarihinde: Sargon'dan yardım istemiş, oda, Asur ordularına Suriye'yi çığnemek emrini vermişti.

Sargon, Suriye'yi muhasara ve Mısır Firavunu ile ittifaka çalışan kral HUŞRA'ı esir etti. (M.Ö: 722) ve İsrail oğullarının on Septini yurtlarından başka bir yere sürgün etmiştir. Bu usulünü de ilk defa tatbik eden Sargon, bu seferki kudüsteki Yahudiye devleti arazisi hariç, bütün Suriye ve Palestin'in Asur İmparatorluğuna ilhakı, Yahudiye devletinin de Asurların itaatlı ve tabi halinde getirilmesiyle neticelendi.

Sargon bu hareketten sonra, Kuzeyde Van gölü mıntıkasındaki Urarto hükûmeti üzerine yürüdü. Bu kiralığı da kan ve ateş içinde boğdu. Urarto'nun son hükümdarı RISOS da kederinden intihar etti. (M.Ö: 714)

Netice her tarafa vaki müvaffakiyetine rağmen bu kerre Arami prensi ile vuku bulan muharebeleri neticesiz kaldı. Sınar'ı zapt etmeden oğlu ve halefi SANHARİP (M.Ö: 715 — 681), iktidar mevkiine geçtiği zaman, Babil hükümdarı «MERADASPALADAN» ın gayretiyle Asurların aleyhine kurulan yeni bir ittifakla karşılaştı. Bu birliğe Babil, Elam, Yahudiye, Sur kiralıklarıyla Mısır Firavun'u dahil bulunuyordu. Sanharip evvelâ ittifakın başı olan Babil Hükümdarı üzerine yürüdü. Elam kiralıklarının yardımına rağmen Sınar'ı istilâ edip, Asur imparatorluğuna ilhak eyledi. Diğer tarafta Suriye'yi geçerek, Fenikelilerin Tir kiralığına nihayet verdi. Yahudiye kralı Haskiye'yi tedip

ederek Yahudilerden çokça esir alıp, Kudüs'ü zapt ettikten sonra, Mısır hudutlarına kadar ilerledi. (M.Ö: 696) da ise, Elam'ı da zapt edip, M.Ö: 693 de avdet etti.

Sanharib'in halefi ve Asur imparatorluğunun en büyük hükümdarı olan «Asarhaddon» (M.Ö: 680 — 669), yeni baştan Mısır'ı istilâ edip, DELTA prenslerine kendisini matbu kıldı. Babası tarafından tahrip edilen Babil'i yeniden inşa etti. Asarhaddon'un büyük oğlu ve halefi Asurbanipal (668 — 626) tarihinde Mısır'da bulunan (Ethiople) li hanedanını Mısır'dan çıkardı, buraya kendi tarafından seçilmiş bir kiralı tayin etti. (M.Ö: 653) Sonra Elâmların üzerine yürüdü. (Tülliz) meydan muharebesinde Elam kralı «Tüjuman»-ı mağlûp edip öldürdü. Böylelikle tarihî bir Elâm devleti Milletler listesinden silinmiş oldu. Memleketleri de Asur imparatorluğuna ilhak edildi. (M.Ö: 645)

Asurbanipal Süryanilerin çıkardığı ihtilâlini Şam ovasında kanla boğdu. Asurlar kan kusan bu zaferle Sargonların paytahtı olan Nineva'yı bir müddet için medenî dünyanın kâbesi yaptılar.

Asurbanipal devrinde Asurlulara karşı dünyada hiç bir rakip kalmamıştı. İmparatorluk hemen bütün Ön Asya'yı ihtiva ediyordu. Kabadukiye'den İran'a, Araret ve Hazar'dan Mısır'a ve Basra körfezine kadar uzayan saha, Asur silâhlarına boyun eğmiş bulunuyordu. Fakat Asurluların bu kahire satveti Asurbanipal'ın ölümünden sonra çok devam edemedi.

Asurbanipal'ın üçüncü halefi «ŞİNŞARISKUN» zamanında ilk önce Mısırlı'lar istiklâl kavuşmuşlarsa da bilâhare vahdet halini alan diğer kavimler KİYAKSAR kumandasında harekete geçtiler. Babil prensi «NABUPOLLASAR» ın idaresinde toplanan unsurlar ise, kısmen Asurbanipal'ın kılıcından kurtulmuş, Elâmlılardan Sınar'ın Sümer - Akad halitasından geleni Sami kabileden mürekkepti. İşte bu sırada NABUPALASAR ve KİYAKSAR Asurlar aleyhine ittifak edip; (M.Ö: 612) tarihinde Nineva üzerine yürüdüler.

Asur payitahtını muhasara ettiler, kale surları önünde vuku bulan üç muharebeyi kazandılar. Dördüncü bir hücum neticesinde muhteşem imparatorluğun müstahkem payitahtını 612 senesi Temmuz'unda zapt ettiler.

Bundan sonra, Nineva şehri mahkûm milletlerin sevinç alkışları arasında yeryüzünde nişanı kalmıyacak surette yıkıldı. İmparatorluk ülkesi Medlerle Babilliler arasında paylaşıldı. Medler asıl Asuriye'yi aldılar. Babiller ise, Sınar'ın kalan kısmı ile Suriye'yi memleketlerine iltihak ettiler.

Med ve Babil hükümdarlarının memleketlerine dönüşlerinde Asur imparatorluğunun payidar kalabilen ve etrafa dağılmış olan ordu enkazı ve taraftarları yıkılan hanedana mensup prenslerden, ASURUBALİT, Haranda imparator ilân ettiler. (M.Ö: 612)

Asurluların biriktirdiği kin ve husumet tufanı içinde boğulduğu zannedilen müthiş kudret, yeniden canlanmıştı. Bu hadise, memleketlerine çekilen müttefikleri ve bilhassa Babil kralını telâşa düşürdü. NABUPALLASAR son Asur prensini ortadan kaldırmak için üç sene uğraşmak zorunda kaldı. Fakat tekrar canlandığı zannını veren Asur Heyyü-lası da nihayet ASURRABALLIT (UBALAT II.) ile katli olarak tarihin sineline gömülmüştür. (M.Ö: 609) veyahut (M.Ö: 612 — 606).

VIII. BÖLÜM

SURIYE KAVİMLERİ

Suriye kavimleri de Samilerden olup, bir kısmı aynı cins oldukları halde, ticaret, ziraatle uğraşmaları diğer bir kısmının çölde bazısı da dağlarda yaşamakta iken, aralarında bazı ihtilâflar zuhur etti.

Bu devletlerin yek diğerine saldırmasıyla yeni baştan kavimlerin Suriye'ye gelmesi ve burada birleşmesine sebebiyet vermiştir. Bunların hepsi de Suriye'de tesir, iz bırak-

tıkları muhakkaktır. Bu sebepten dolayı menşe ve karab meselesinin hallini son derece teşekkül etmişti. Fakat Keldanî Hükümdarlarından (GÜDYE) zamanında yani M.Ö: İki bin, Lübnan, Kuzey Palestin, Suriye ve Mısır Firavunları zamanında Güney Palestin ile Adum) havalisine Sami kavimlerinin yerleşmiş oldukları muhakkaktı. İşte bu kavimlerle Babildeki Sami kavimleri arasında irtibat hasıl olmuştu. Çivi yazısı ise, Suriye kavimlerinde alfabenin esasını teşkil ederek, bilâhare Fenikeliler ve Kenanlıların yazıları buradan zuhur etmiştir.

Suriye'de temerküz eden kavimler, geçen fasıllarda anlatılan Fenikeliler'den başka Aramilerdir.

ARAMİLAR

Aramilar, kardeşleri olan Subar, Babil, Aşur, Kenan ve Fenikeliler gibi, Sami Süryanileri olup, çok eski bir zamana tarihin haizseler de ancak, M.Ö: İki bin yılı raddelerinde Lübnan dağlarının Doğu ve Kuzey taraflarındaki Suriye mntıkasında oturlardı. Bunlar hakkında M.Ö: 1500 yılına kadar malûmat yoksa da bu tarihten itibaren Fırat sahillerinden gelenler, kuzey Suriye'deki dağlık arazi ile, Lübnan dağları ve çöl arasındaki yerde yerleşmişlerdi. Daha sonra küçük Asya'nın Güney sahili boyunca, Likiye'ye kadar yayılmışlardır.

Aramıların memleketi iki merkez etrafında toplanmış olup, bunlardan biri Fırat vadisi ile mezopotamya sahillerinde «KUZEY ARAM,» diğerleri ise, Şam etrafındaki «ARAM» dan ibaretti.

Yahudi tarihçisi Yuzifos'a göre: Şam'ın mimarı Sam oğlu Aram oğlu AVS'dir. Tufandan sonra üçüncü asırda inşa edilmişse de, ancak M.Ö: İki bin yıllarından sonra parlarmıştır.

Aram ismi Süryance (Aramice) Yüksek memleket manasına gelir. Kuzey Aram havalisi, Doğu eski kabilelerinin

büyük bir ehemmiyete haizdi. Çünkü Keldanîyeden Mısır'a giden ticaret yolu buradan geçirdi. Bu yol boyunca iskân eden kavimler bulundukları mevkiin faydasından istifade ederlerdi. Aramiler ise, Mezopotamya'dan Suriye'ye gelen dağ ve nehir geçitlerine tamamen hakim olup, bu geçitlerde mühim kuleler inşa ederlerdi. Bilhassa Güneyde (Tebzekoz) Kuzeyde (Samuzat) ve ortada (Karkamış) mevkilerindeki kuleler ehemmiyete haizdi. Diğerlerine nazaran en münbit ve kâr sağlayıcı memleket yol ortasında bulunan Karkamış şehri idi. Aramilar burada ticaretle uğraşıyorlardı. M.Ö: birinci asırda, Asurlar bir duraklama devrine girerken Aramilar fırsattan istifade muhtelif Siteler kurmaya kalkmış ve yayılmaya başlamışlardır. Bu sırada Samilere muhtelif en kuvvetli devlet HİTİTLER vardı. Bu devleti yok etmek için, Asuri Keldani ve Kenanlılarla birleşen Aramilar, ancak yüzelli senelik bir mücadeleden sonra Hititleri yok edebildiler. Bunun üzerine Asuriler, Aramî ve Keldanilere Suriye Humus da bir devlet kurmaya müsaade etmişlerdir. (M.Ö: 10.ncu asır) da Aramilar, Suriye köklerini çok derine bırakmış, hakimiyeti elde etmişlerdi. O sırada İbrani kumandanlarından Davud'un ihtimamıyla Kenan diyarında İsrail Hükümeti kurulmuştu. Arami kırıllarından HEDAT ile Davud arasında vuku bulan çarpışma Tevrat kitabında mevcuttur.

Aramiler tarihte muhtelif kısımlara ayrılmıştır (Aram Nehreyin) ismile anılan Mezopotamya Aramileri, (Haran Nusaybin) mntıkası Aramıları (Hemun Dağı Aramıları,) (Kuzey Aramilar) Gergün Aramilar ve Şam Aramılarıdır. Fakat bunların içinde en çok tarihe ün salmış, Şam Aramılarıdır. Bu devleti kuran «RUZON» dır. (M.Ö: 1020 — 1000)

Aramilar, çok muharip bir milletse de devletlerinin muhtelif bölgelere ayrılması ve tevhidine imkân bulamayışları yüzünden, Aşur, Babil gibi büyük bir devlet kurmaya muvaffak olamadılar.

Bu devlet, Kuzeyde kuvvetlenince, Asurlular bunları zayıf düşürme çaresine giriştiler. Böylece, ŞELMANSAR M.Ö: 745 — 727 zamanında onlarla mücadelede girişmişler, M.Ö: 727. Bu meyanda Aramilerin son kiralığını deruhte eden RISİN de hayattan yok olmuştur. Bundan sonra Aramiler bir daha büyük bir devlet kurmamış, fakat bunlardan çıkan bazı küçük devletlere tesadüf edilmiştir ki, ilerde bunları da okuyacağız.

MEDENİYETLERİ

Aramilerin yıkılmasıyla medeniyetlerine zarar gelmiş değildir. Çünkü lisan ve yazı üslupları çevredeki kavimlerde, Babil, Aşur, Faris, Yunan ve Romalılarda yayılmış, bilhassa Sami kolları olan Süryanilerde tamamiyle kök salmış her tarafa yayılmıştı. Kadimler bunu Doğu ve Batı lisanı diye iki kısma ayırmışlar.

1 — Doğu, 2 — Batı. Doğu, bütün Mezopotamya'nın Kuzey ve Güney Arami lisanı.

Batı ise: Süriye, Lübnan, Fenike, Filistin ve Sina Dağları'nın Arami lisanı'dır.

Bunlar her nekad ayrılmış ismi alınmışsada, yazı üslubunda hiç bir değişiklik olmayıp, ancak telâffuzunda keşimlerin sonu, A, O gibi hecelerle neticelenmiş ehemmiyetli bir farktan ibarettir.

Meselâ: Şarkta, «Allaha, Rişa, Ayna, İda» deniliyorsa, Garbta: «Aloho, Rišo, Ayno, İdo» denir.

Arami lisanı, Mabetlerdeki tezayyün, Kitaphanelerdeki tablo ve dünyanın muhtelif hafriyatlarında görünen yazılar bilhassa (M.Ö: 800 — 500) yıllarından itibaren bir eskiliyet

ahip olması ile çok yayılmış ve rağbet görmüş bir lisanın hakikat halidir. Şimdiye kadar da bu kıymetli lisan'ın muhafazası SÜRYANİLER olduğu gibi, LONDON, BERLİN ve Amerika'nın bazı Üniversitelerinde korunmaktadır.

Son zamanlarda, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetimizde bu dilin değerini anlamış ve kıymetlendirilmesi için Ankara, İstanbul Dil Tarih Fakültelerinde tetkik edilmesine ve okutulmasına başlanmıştır.

IX. BÖLÜM

İKİNCİ BABİL İMPARATORLUĞU

(M.Ö: 626 — 538)

II. Babil imparatorluğu, son Asur imparatorluğu «ŞİN-ŞARIŞKİN» devrinde Babil Hidivliğinde bulunan «NABUPOLLASAR» tarafından kurulmuştur. Nabupollasar M.Ö: 526 tarihine doğru «KALDELENU» ye halef olarak Babil Hidivliğine geçmiş. 615 tarihinden itibaren NİNEVA aleyhine geçen Babil Prensi, Med kralı KAYAKSAR ile birlikte muazzam imparatorluğu devirmeye ve onun geniş ülkesinin bir kısmına varis olmaya muvaffak olmuştur. (M.Ö: 612 — 606).

NABUPOLLASAR, ertesi sene, Asur kalelerini de zaptetti. Neticede Asurların elinde olan HARRAN'ı da kurtardı gibi, Babil ve Kalde'nin yıkılan şehirlerini de imar etmiş, bir çok kanallar açmış, Asurbanipal'ın devrinde bulunan bütün tahripleri karşılamıştır.

Nabupollasar, Mezopotamya'da vaziyetini takviye ettikten sonra, Asurluları taksimde kendisine isabet eden, Suriye

ve Palastindeki hakimiyetlerine varis olmak ve buraları M. Firavunundan almak teşebbüsüne girişti. Oğlu «NABUKADNASIR» (M.Ö: 608)'i de Suriye'nin fethine memur etti. Firavun, Asurluların felâketinden istifade eden Firavun tarafından zapt edilmişti. Nabukadnasır, eski zamanların meşhur simalarındandı. Garp hududunda bir çok harp girişmiş, ve Mısırlılar tarafından istilâ edilen Suriye'yi kurtarması kat'i kararını tahakkukuna çalıştı.

M.Ö: 605 de Babillilerle Mısırlılar arasında «KADEŞ» vuku bulan büyük muharebe, Firavunların Suriye ve Palestini üzerine yirmi beş seneden beri devam etmekte olan Hego monyasına nihayet verdi.

Nabukadnasır, Kadeş zaferinin kazandırdığı hızla Mısır kapılarına kadar yürüdü. Fakat burada babasının öldüğünü haberini alınca geri dönmek mecburiyetinde kaldı.

Nabukadnasır, (M.Ö: 604 — 562) de Babil tahtına oturduğu zaman Babil'in nüfusu, Sina ile Elâm'ın SUS kralının nüfuzu altına giren Kudüs kralı SEDAKYA ve Sur kıtâkasında ve Suriye'nin bir kısmına sirayet edip, hakimiyet kuruyordu. Fakat dönüşünden bilistifade Mısırlılar, Suriye'deki hukukun iadesi için, Fenike'deki küçük Siteleri Keldaniye aleyhine tahrik ettiği gibi, Keldaniye'ye karşı da iş na teşvik etmiştir.

Suriye ve Palestini kat'i surette hakimiyeti altına alması siyasetini takip edince, Yehudiye kralı «YOVAKIM» keldanisi Firavun'un bir tâbi addedip, Babil'e hiç ehemmiyet vermiyordu.

Nabukadnasır, Yehudiye kralını tedip için M.Ö: 601 Kudüs üzerine yürüdü, yegane gayesi o zamanlarda yaşayan Eramya, Baruh ve Habkuk gibi peygamberlerin nesihatlarına rağmen Mısır siyasetine âlet olan YUVAKİM'i tedip ederek kralarda Babil Hegomonyasını kurmaktır.

Yuvakim, Kaldeliler'in akınlarına kahramanca karşı ko-

nuşsa da fakat Nabukadnasır'ın üç sene sonra (M. Ö: 597) vuku bulan ikinci akını kat'i neticeyi verdi. Kudüs ilk defa olarak kapılarını istilâcı kuvvetlere açtığı zaman «YUVAKOM» esir edilmiş bulunuyordu. Halefi olan genç «YUVAKOM» kendisiyle beraber Mısır taraftarı İsrail oğullarının güzide-lerinden, on yedi bin kişi esaretle Babil'e gönderildi.

Tevrata göre: «Bunlar İsrail oğullarının yetmiş sene sürececek olan, Babil esaretinin ilk kafilesini teşkil ediyordu». Bunların arasında Daniyel Peygamber de vardı. (I)

Nabukadnasır, avdet ederken Kudüs tahtını «SEDAKYA» tevcih etmekle Yahudilerin inkiyadlarını temin ederek, Sedakya'yı nüfuzu altına aldı. Diğer tarafta Firavunlar tahtına AĞRİYAS geçince (M.Ö. 588-568) Mısır'ın Suriye ve Palestini siyaseti yeniden alevlendi. AĞRİYAS Suriye'de yeni bir Hego-

monyalık kurmak istiyordu. Bu maksatla Mısır taraftarı firavunun nüfuzu altına giren Kudüs kralı SEDAKYA ve Sur kıtâkasında ve Suriye'nin bir kısmına sirayet edip, hakimiyet kuruyordu. Fakat dönüşünden bilistifade Mısırlılar, Suriye'deki hukukun iadesi için, Fenike'deki küçük Siteleri Keldaniye aleyhine tahrik ettiği gibi, Keldaniye'ye karşı da iş na teşvik etmiştir. Bunun üzerine Nabukadnasır kendisini tedip etmek üzere (587) tarihinde Suriye üzerine yürüdü, Kudüs'ü muhasara etti. FIRAVUN, AĞRİYAS Kudüs'ün yardımına gelmek istediysede, bu hareket faydasız oldu. Kudüs üç ay muhasara olunduktan sonra, nihayet düştü. M. Ö: 586 da kaçmak isteyen kral SEDAKYA, İRİHA yolunda yakalandı.

Nabukadnasır, Kral Sedakyanın efradı ailesini gözü önünde öldürüldükten sonra kendisinin de gözlerini oydurdu, zincire vurarak ileri gelen Yahudilerle beraber Babil'e sevk etti.

Kendi taraftarlarından «GEDALİYE» adlı birini Sedakyanın yerine geçirdi.

(I) Tevrat, Ahdi atik ve Ahmet Refik tarihi S. 267

Fakat Yahudiler kuvvetli ihtilâllerle yeni bir isyan çıkardılar GEDALİYE, Amon kralının bir memuru tarafından öldürüldü.

Bu hareket Kudüs'ün baştan başa yıkılmasına sebep oldu Yahudilerden Mısır'a geçenler toptan esir sıfatıyla Babil'e sürüldüler. Bu suretle evvelce gönderilenlerle beraber Babil toplanan Yahudilerin yekûnu on sekiz bini bulmuş oldu:

Yirmi yıldan beri bu müthiş akıbetini keşif edip bağırarak fakat kimseye bir türlü anlatamayan Peygamber Eramya esir düşmüşse de fakat sonra, serbest bırakılmıştır. Gerektiği Eramya ve gerekse evvelâ nakledilmiş olan esirler arasında Peygamber Haskiyel İsrail oğullarının kötü hareketlerine karşı, Yahudilerin bir cezası olarak göstermeye, onları tövbe ve istiğfara davet etmeye hasır ettiler.

Nabukadnasar'ın bizzat kendisi bırakmış olduğu kitaplarında, kendini büyük bir fâtilh olmaktan ziyade, imarçı bir hükümdar olarak tasvir etmektedir. Bundan anlaşılıyor ki Nabukadnasar, Sinar'ın imarına çok çalışmış ve Babil'i öteki Asyanın en mamûr bir beldesi haline koymuştur.

Nabukadnasar (M. Ö: 561) de öldü, halefi olan oğlu «MELMERDUK» otuz yedi sene süren Yahudilerin esaret hayatından sonra af etmesi, Yahudiye kralı Yuvakim'i serbest bırakmakta mahzur görmemişti. Bu hareket kendisini Yahudilere ziyadesiyle sevdirmiş, fakat ancak (M.Ö: 560 dan 562) ye kadar iki senelik kısa bir hüküm sürebilmiş, bilâhare öldürülmüştür.

Yerine «NABUKADNASAR» kumandanlarından «NERGAL-ŞAR-USUR» (M. Ö: 560-556) ve akebinde Babil tahtına «LABAŞMERDUK» daha sonra ihtiyar «NABUNİT»e intikâl etmiştir. (556-538).

Bu adam Arkeolog ve arşivlerle uğraşmayı seven bir hü

kümdardı. Devlet işlerinden ziyade bu sahada merakını arttırmış, devlet işlerinde ihmallik etmeye başlamıştır. Bu sırada İran devleti, Medlerden «ANZANLIAKANAMIŞ» sülâlesine geçmiş «KAHUSRO II.» bütün Ön Asyaya hâkim olmak siyasetini şiddetle takibe başlamıştır.

Kayhusro (KURUS) Lidya hükümdarı «KRASUS»u mağlûp ettikten sonra Sincar üzerine yürüdü. Kat'i kararını vermiş olan İran Şehinşâhı'ı kumandanlarından «GUBARO» ile beraber Babil şehrine ve kral sarayına girerek «BALTAZAR»ı öldürdüler.

Diğer bir rivayete göre, Lidya ve Midya havalisini kâmilten zapt eden İran hükümdarı «KIHISRO» Keldaniye'ye taarruz etmiş, bu muharebede «NABUNAHID» mağlup ve esir olmuş, İranlılar çok çarpışmadan sonra Babil'e girmişlerdir. (539).

Tevrat ise, Babil'in zaptını şu şekilde izah etmektedir: «O zamanlar Babil'i İranlılara karşı müdafaa eden hükümdar «BALTAZAR» idi. Baltazar payitahtı zapt edilmez zannediyordu, sarayında karı ve cariyeleriyle zevke daldığı bir sırada, cesim bir ziyafet vermiş, bu ziyafette bin kişi davet etmişti. Ayış ve işret ede sarhoş olmağa başlar başlamaz Kudüs mâbedinden zapt ettiği altın ve gümüş kapları getirmiş, karı ve cariyelerile bu kaplarda şarap içmişti. Tam bu sırada salonun duvarında bir gizli elin, birtakım yazılar yazdığı görülmüştür. Bu manzarayı görünce korkusundan titremeye başlar, hemen kâhinleri, sihirbazlarını ve falcıları yanına celb ederek içinizde şu duvardaki yazıyı okuduğu takdirde mükâfat olarak bir Erçüven entari ile boynuna gerdanlık takacağım gibi, rütbe olarak da, hükûmetin üçüncü adamı olarak tâyin edeceğim, diye söylemişse de hiç biri de bu yazıları okuyamadı. Nihayet Yahudiye Peygamberlerinden DANİYEL geldi, ve yazı maalinin şu şekilde tefsir etti:

1 — Cenabı Hak, senin kirallığını tetkik edüp, ona son vermiştir

Yine :

2 — Sen teraziyle dartıldın, pek hafif geldin

Yine :

3 — Kırallığın taksim edilmiş, Pers ve Medler'e verilmiştir.

Akabinde o gece İranlılar şehre girip, istilâ ettikleri gibi, Kırallı da esir tutmuşlardır. Bundan sonra Babilliler'e görülen medik eziyet ettikten sonra, netice II. Babil devletine son verdiler. Böylelikle bu devlet de tarihte nsilinmiş oldu. (M. Ö: 538)

X. BÖLÜM

(URHAY) — URFA KIRALLIĞI

M. Ö: 132 — M. S: 248

Aramilerin Tarihçileri, Tevrat'ın tesmiye ettiği «ARAKA» ya URFA, Banisinin de Nemrut olduğu kayıt etmektedirler.

M. Ö: 304 senelerinde SALUKİ egemenliği altına giren URFA'ya Trakyadaki İDİSE şehrinin ismini vermişlerdir:.

Yunanlılar ise, güzel mânasına gelen KEHİRKEVİ, Aramiler ise, URHAY demişlerse de asıl bugünkü ismi URFA'dır.

Urfa şehri, eski ve tarihi bir şehir olup, üç buçuk asırdan fazla Abgarların paytahtı makamını muhafaza etmiştir.

Aşurilerin istilâsına maruz kalan Aramilerin bazı kolları sağa sola göç etmişlerse de medeniyet ve lisanlarının sayesinde Mezopotamya Suriye'de küçük Siteler, kiralıklar teşkil ettikleri evvelki mevzularımızda bahs etmiştik.

Bu Sitelerden bir kısmı (M.Ö: 304) senesinde Salukilerin

egemenliğini bir müddet için kabul etmişlerse de, ancak zamanla Salukilerin zayıf düşmesini bir fırsat bularak, Arami kabilelerine mensup URFA Sitesi baş kaldırmaya başladı.

Bu Sitenin başında ERYO namında bir şahıs Urfa kirallığını ilân etmiştir. M.Ö: 132. Beş senelik bir egemenlikten sonra, yerine NAMUZ oğlu ABDO geçti. (M. Ö: 127 - 120). Sonra ABHADAŞAT (120 - 115) Bu devirlerde Urfa kirallığı huzur içerisinde geçmiştir, kayda dair hiçbir değişikliğe rastlanmamıştır.

BUHRO I. M.Ö: 115 - 112 başa geçince, kiraliyete dar kalan Urfanın hududunu genişletmek çaresine geçtiyse de, elindeki plânı tatbik etmeden vefat etti. Yerine BUHRO II. geçmiştir.

Babasının plânını tatbika kalkıştı, bu meyanda Siverek, Viranşehir, Mardin ve Diyarbakır'ı sınırı dahilinde aldığı en kuvvetli delili; «1949 tarihinde Diyarbakır Umumi müfettişlik Maarif müşavirlerinden Muzaffar Uyanık tarafından, Mardin Metropolitide Sayın Hanna Dolapönü'ye gönderilen bir yazı tablosudur. «Yazı Süryance olup, bir taş üzerinden kopye edilmiştir, muhteviyatı budur:

«Buhro halefi ikinci MANO zamanında yani (M.Ö: 90) raddelerinde Diyarbakır Köprüsü onarılmıştır.»...

Yine bu esere göre, o zamana kadar Diyarbakır'a EMİT deniliyordu ise de, tarihten itibaren Urfa kiralı BUKRO ismine izafeten «Diyarı Bukro» tesmiye edilerek, şimdiki Diyarbakır demeleri bundan ileri geldiğini kaviyen muhtemeldir.

M.Ö: 94 senesinde idareyi eline alan MANO halka fazla zulüm yaptığı için, ancak dört ay kadar bir saltanat sürebilmiştir. Yerine ABGAR FİKO geçmiştir.

M.Ö: 92 senesinde ABGAR BUHRO'yu öldürerek, rakipsiz olarak 69 sene icrai hükümet etmiştir.

Bu meyanda Urfa kiralığına ABGARLAR kiralığı unvanı vermiştir.

ABGAR I. den sonra yerine oğlu ABGAR II. geçmiştir. M.Ö: 68-53 Bu sırada meskûr Abgar, Romalıları Perslere teslim ederek, irtibatını Romalılarla daha sıkı bağlamıştır (M.Ö. 64 - 65 Senesinde Mezopotamya'da vuku bulan açlık ve kışın şiddetinden üzülen kumandan PUMPIYOS AFRATİYOS'un ordusuna yeteri kadar yardımda bulunması, meskûr Abgar Romalıların daha fazla teveccühünü kazanmasına vesile olmuştur. Bunun üzerine kumandan Pumpiyos, Abgar'a ikram, izzet ve olmadık taltif ve iltifatlarla karşılaşmıştır.

M.Ö: 53 senesinde ABGAR II.'nin teşvikile kumandan KRESOS Perslerin üzerine yürüdü Haran civarında şiddetli bir çarpışma neticesinde KRESOS öldürüldü, ordusu dağıldı, Persler Urfaya kolayca girebildi. Romalıları meyilli olan ABGAR II. yi tahttan indirdiler ve yahut öldürdüler. Bundan sonra tarihte ABGAR II'nin ismine rastlanmamıştır. Bundan sonra Urfa tahtına MANO II, geçti. (M.Ö: 52) Bu kiral kendisini İLAH Mabut tesmiye etti. Bu lâkap sayesinde civar devletlerin nazarında itibar sağladı.

MANO II, den sonra, PAKURİ adlı şahıs geçmiştir. (M.Ö: 34-29) Bu ise, bir Parthlı olması Urfanın bu devirde Parthların egemenliği altına geçtiğine delâlet eder.

Daha sonra «ABGAR III, başa geçmiştir. (M. Ö: 29-26) Müteakiben ABGAR IV. dırki, SUMOKO lâkabı ile tesmiye edilir. (M. Ö: 26 - 23 ve M. S: 4 üçüncü yılında UKOMO lâkabını taşıyan ABGAR V, başta bulunuyordu. Kirallığının onuncu yıllarında Urfada vuku bulan bir ihtilâl ile ABGAR V'i tahttan indürüp, sürgüne gönderilmiş, yerine kardeşi MANO IV'ü nazı etmişlerse de, kısa bir zaman içinde sürgünden dönmeye muvaffak oldu ve yeniden eski mevkiine geçmiştir.

Bundan sonra Part'lara karşı cephe alan Abgar, Mihirdat'a

karşı kurnazca hareketile Urfa egemenliğini kurtarmış, hür olarak Urfa kiralığında, M.S: 50 senesine kadar yaşamıştır.

Rivayete göre: İncildeki adı geçen ABGAR, kendisi olup, MESİH'in şöhretini işitince, kendisine şifa vermesi için memleketine gelmesini ve böylelikle Yahudilerin garaz ve öfkesinden rahat edeceğini, Urfa şehri de ikisine kâfi geleceğini «ihtiva eden davetiye göndermiştir. Mesih ise, bu davetiyeyle sevinçle karşılaşmışsa da, şimdilik gelemeyeceğine göre suudundan sonra, tilmizlerinden birisinin sana göndereceğini, ve o sana şifa vereceğine dair cevap vermiştir:.

Mesih'in göge suudundan sonra (M.S: 33-34) Urfaya gelen elçilerden Mar Aday ABGAR'a şifa verdiği gibi, kendisini de vaftiz etti. Böylelikle Hristiyanlığı da kabul ettirdi.

Bu olay bütün Doğuda şayi oldu. Abgar ilk kiliseyi Urfada inşa edüp, bütün ülkesini Hristiyanlığa dâvet ve teşvik etti.

Diğer taraftan MESİH'in intikamını Yahudilerden almak üzere Yahudiye kralı İRODİS ile çok çarpışma merhalesi de «Urfa meçhul tarihi» adlı eserde mevcuttur.

ABGAR V. den sonra yerine oğlu MANO V. geçmiştir. (M.S: 50-57) sonra MANO VI. (M.S: 57-71) daha sonra ABGAR VI. (M.S: 71-91) İşte bu tarihten 103 senesine kadar Urfa kiralıyet tahtı boşanmış veya Parthların veyahut Hıdyap kiralığı uhdesinde, İZAT isminde bir şahıs tarafından işgâl edildiği rivayet edilir.

M.S: 109 tarihinde İzat oğlu ABGAR VII. tahta geçti, M. S: 116 da vefat etmiştir. Bu sırada KAYSER TİRYANOS Part'lara karşı ayaklanarak, Pitronun Naptı ülkesine Mezopotamya sahillerinde teessüs edilen Sitelerle beraber hepsini zapt etti. Bu meyanda Urfa kralı ABGAR VII. da teslim olundu. (M.S: 115) senesinde ABGAR, Tiryanos da seferinde yardım ederek, bütün Mezopotamya'yı istilâ ettiler. (M. S: 116) da İran'a geçen Tiryanos, orada bir müddet meşgul olunca Mezo-

potamya'daki beylikler ona isyan ettiler. Tiryanos Babil'de bulunan kumandanlarından, LUSİYOS, KUVEDİYOS ve Maksimos'u ayaklanan Sitelerin tedibine gönderdi.

Bu meyanda Maksimos mağlûp olmuşsa da, Lusiyos Nusaybin'i zapt edüp, Urfa'yı yaktı. M.S: 116) ABGAR'ı nda öldürüldüğü de kayıt edilmektedir. Bundan sonra Urfa Milâdın 118 senesine kadar Romalıların boyunduruğu altında kaldı.

Başka bir rivayete göre, Tiryanos, Saluk'î istilâ edince, Kuhısro yerine PIRNATISPATI geçmiştir. Kayser öldükten sonra yine bu kumandanın Urfada (M.S: 122-123) yılına kadar hüküm sürdüğü denilmektedir.

Pirnatispat'ın ölümünden sonra Urfa idaresi eski sahiplerine tekrar dönmüştür. İZAT oğlu MANO VII. idareyi eline aldı. Bu dahi ABGAR VII. ın kardeşi olduğu muhtemeldir. M.S: 139 da vefat etti, yerine oğlu MANO VIII. geçti. M.S: 163. Bu sırada Partların ULGAŞ III. kuvvetlenerek Urfayı zapt edince, MANO VIII, Romaya kaçarak terki saltanat etmiş oldu. Partlar yeniden yerini işgâl etmeye başladılar.

M.S: 164 senesi raddelerinde «Lukiyos - Varos, Mezopotamya'ya yürüyerek Urfa'yı muhasara altına aldı, Urfalıları Partlar isyan ederek, Part askerlerini öldürüp, şehri Romalılara teslim edüp, ABGAR VIII'i yeniden başa geçirdiler. Görünüşte ABGAR VIII. iki seneden başka hüküm sürmeden, MANO VIII, Romadan dönüp M.S: 167 de idareyi eline aldı. İkinci bir defa olarak M.S: 179 senesine kadar hüküm sürdü.

MANO VIII, vefat edince, yerine oğlu ABGAR IX, geçmiştir. (M.S: 179-214) müteakiben M.S: 194 yılı raddelerinde Partların tahriki ile Mezopotamya eyaletleri Romalıların Kumandanı PISKONOS'a karşı isyan çıkardılar ve buna iltihak eden Urfa kuvvetleri sayesinde bu isyanı yatıştırdılar. M. S: 198 de Romalıları yeniden Partları istilâ ettiler. Bu muvafakiyetinin mükâfatı olarak Roma Kırallı ABGAR'ı, Romaya

davet etti. Büyük bir tezahüratla karşılandı. Hediyelerle taltif edildikten sonra tekrar geri döndü.

ABGAR VIII. zamanında, Daysan nehri taşarak şehir be-
deninin bir tarafını kıraliyet sarayı ile daha birçok evler yıktığı gibi, iki bin kişiden fazla bir insan kütlesi zayı olduğu da mevzuubahistir.

ABGAR IX, daha sonra oğlu ABGAR X, yerine geçmiştir. (M.S: 214) mezkûr kiral Urfa ahalisine karşı zulümkâra-
ne hareketinden başka Romalıların örf ve âdetlerini de Urfada tatbik etmek yegane gayesi idi.

M.S: 216 da KARAKELLE Mezopotamya'ya inerek, ABGAR X'i esir ederek, tevkif etti. Urfa memleketini de Roma valiliklerinin birine çevirdi. Bundan sonra M.S: 347 senesine kadar bu şekilde devam etti.

ABGAR X'nin Mano isminde oğlu vardı, 26 sene hüküm sürdükten sonra, MANO IX, lâkabını almışsa da tahminden başka bir şey değildir. Çünkü yukarıda denildiği gibi, KARAKELLE, Urfa kiralığına M.S: 216 yılından itibaren son verdiği için, bir daha da Mano hüküm sürme fırsatını bulmuş, değildir. Ancak kiralık lâkabını kendi kendine tevcih etmekle yetinmiştir.

Urfanın son zamanlarında yani M.S: 214 tarihinde Pers kralı ARDAŞİR, Mezopotamya'ya akın edince, Haran ve Nusaybin'i istilâ etmişse de, M.S: 242 de Kayser GÜRDİYAN tarafından bu yerleri yeniden zapt edüp, ABGAR XI nam şahsı Urfa hükümdarlığına tayin etmişse de, Abgarların kiralığı GÜRDİYAN'nın ölümü ile son buldu. (M.S: 244)

ABGAR ABRAHAT'ın kalan son ümrünü de Roma'da geçirip, orada vefat etmiştir.

Böylelikle 380 senelik hüküm süren «URFA - ABGAR» kiralığı bir daha da dirilmeksizin tarihe gömüldü.

XI. BÖLÜM

NİBTİLAR ve TİDMUR KIRALLIĞI

Sami kavimlerinin, tarihi karıştırdıkça Mezopotamya ve Suriye'de muhtelif kavimlerin var olduğu, hür Site, ve kiralıklar kurulduğunu göreceğiz. Bu kavimlerin Süryani olmaları gerek medeni eserlerle ve gerekse lisan, yazı üsluplarından anlaşılmaktadır.

Bu meyanda Urfanın Abgarlar kiralığından sonra SÜRYANİ kavimlerinden «NİBTİ'larla ikinci bir kolu olan «TİDMUR» kiralığı gelir.

Bu kavimlerden de bahsetmek «KADİM SÜRYANİ» devletin tarihini yeniden canlandırmak cihetine gidilmiş olur.

NİBTİLAR

Nıbtılar, Irak ve Şam taraflarında oturuyorlardı. Bu kavim, II nci Bahtnasır zamanında Fırat'ın aşağı taraflarına yerleşmişti, ekserisi çöllerde hayat sürüp ticaretle meşgul oluyorlardı. Yegane ticaretleri Kızıl denizi havalisinden getirdikleri kokular maddelerin sağa sola sarfetmeleridir, mücadeleleri ise, daima düşmanlarını çöller içine çekip açlık ve susuzluk tesiri ile onları sulha mecbur etmekleridir. Merkezleri PETRA şehri idi.

Nabtlılar mahirane davranışları sayesinde düşmanlarına pek güzel mukavemet ederlerdi, öyleki Asya fâtihterinin ilk taarruzlarına Nabtlılar hedef olmuştu.

Büyük İskender Suriye'yi zapt etme teşebbüsünde bulunduğu zaman ilk önce Nabtlıların mukavemetine maruz kalmıştı. Ögle ki vefatından sonra BATLİMOS ile SLEFKOS Suriye'ye karşı hiçbir muvaffakiyet göstermemişlerdir.

Romalılar ise, aynı felâkete maruz kalınca, mağlûp edemedikleri bu cesur kavim'i sulhdan başka çare bulamamışlardı.

Romalılar, Nıbtılara ilk önce, ALİYOS-GALLOS ordusu ile taarruz etmişlerse de, maalesef hiçbir semere elde edememişlerdir. Daha sonra MAKOS-URALİYOS M. S: 170) Kumodos ve Alıksandır Savaros zamanında da akınlar vuku bulmuş, nihayet Trayanduran da Patra havalisi Romanın vilâyetleri hududuna girmesile Nabtları yavaş yavaş zapt etmeye muvaffak olundu.

Roma imparatorluğu Ak ve Kızıl denizi ticaretini elde ettikten sonra Suriye'nin istikbaline tecavüz etmeksizin bilhassa himaye ederek Partların mağlûbiyetini sağlamışlardı. Bu sırada Romalılarla Partlar birbirini mahv edencesine muharebelerle meşgul oldukları için mevzu bahis SÜRYANİLER, fırsattan istifade ikinci bir kuvvetli hükûmet kurmuşlardı ki, bu da Nıbtılar'ın ikinci kolu TİDMUR kiralığıdır.

YAZI

Nıbtılar'ın kitapları ekserisi Babil diliyle yazılmışsa da hareketleri ise, Süryani menşei gibi beş hareketten ibaret olduğu ve harflerinde de «Hemze ve He» harfi gibi kullanılmaktadır.

Nıbtıların, ayrıca Ayın ve Müzik ilâhiyelerini ihtiva eden kitaplarına da rastlanmıştır.

TİDMUR KIRALLIĞI

(I) Tıdmur Hükûmeti Şam havalisindeki TİDMUR şehrinde kurulmuştur.

(I) Tıdmur Suryance bir isim olup, mucize mânasına gelir.

Kitabı mukaddes (Tevrat) ise, bunun banisi Hz. Süleyman olduğu kayıt etmektedir. Tıdmur'a ecnebi lisanile Palmir denilir ki, buda «Hurma» şehri mânasına gelir.

Tıdmur. Selefî Patra şehri gibi ticaretle meşgul olup, gelip gidenler, içinde transit merkezi makamını muhafaza ediyordu.

Evvelemirde müstâkil olan Tıdmur, sonra Romanın ege-menliği atlına girmiştir.

Roma kumandanı MARKOZ—ANTUNİYOS Part kırıllarile çarpışıp Milâdın 36 senesinde muzaffer olunca, Şam'a doğru yürüdü ve Tıdmur da istirahat etmek arzusunu belirtti. Sakin-leri bu haberi işitince, yağma ve öldürmelerinden korkarak, mal ve servetlerini alıp Fırat nehrinin öte tarafına göç ettiler. Tereddüt ve göçme haberini alan Antoniyos, bunları takibe kalktı bu meyanda aralarında müthiş bir çarpışma oldu.

Bu çarpışmada iki taraftan da çok zayıat vermiştir.

Tıdmur Romalıların boyunduruğuna girmeden önce ken-disine mahsus kanun ve Milli bir Meclisi vardı. Bundan başka On Hâkim ve iki Reis'den müteşekkil bir hey'et tarafından idare olunuyordu. Bunların fevkında da bir İhtiyar (SANATOR) Meclisi de vardı.

MS: İkinci asrın başlarında bu hükümet oldukça parla-mış, zengin bir Devlet olarak tanınmıştır.

MS: 1882 de Tıdmurda yapılan Arkaoloğ kazı neticesinde elde edilen vesaik bunu, ispat etmektedir.

Yunanlıların, Fen ve sanatı zamanla Tıdmur'a da sirayet etti. Heykel, Mihrap, Mabnet ve eğlence yerleri gibi hayret veri-ci binalar inşa edildi. Bununla beraber Tıdmur Kanun ve ni-zamlarına sadık kaldığı gibi, Arami lisan ve menşesine koru-yucu ve samimî kalmıştır.

MS: 250 de Septimos Adimet Romalılara karşı cephe ala-

rak, kendisini Tıdmur'a sevdirmiş daha sonra Tıdmur'a kiral nasb olunmuşsa da Romalıların tarafından öldürülmüştür.

Bunun, Septimos Hiran ve Septimos Adinet adında iki ço-çuğu vardı. Babasının ömlümünden sonra HIRAN İhtiyarların (Sanator) meclisi başkanlığına geçti. Bu meyanda Romalıla vaki samimî ve yakınlığını korudu. Fakat çok yaşamadan öldü yerine kardeşi II. Adimet, Kayser Uliryanos tarafından Şehir başkanlığına seçildi. (MS: 257)

O günlerde yer ateş püskürtüyordu, Pers kralı Ardaşir oğ-lu ŞABUR, Romalıları Şark iklimlerinde muhasara etmişti. Alriyanosla vaki şiddetli çarpışmaları neticesinde Alriyanos esir düştü. MS: 260

Bu haberi alan ADİMET, Şabur'a çok miktarda hediye göndererek sulh'a davet etmişse de Şabur, bu talebi reddetti, hediyeleri de Fırat nehrine attı. Bunun üzerine Adimet hiddet-lenerek, oğlu Hirodis'in başkanlığı altında bulunan bütün kuv-vetleri toplayıp, Tıdmur'ın suvari, kara kuvvetleri ile Roma ordusuna katarak Kuvvetler kumandanı General ZEBEY ku-mandasında Şabur'a karşı harekete geçirdi. Fakat bu sefer de Şabur Roma ordusunu çaptan düşmüş zannile, Kuzey tarafına akın etmeye başlar, Antakya'ya girerek ahalisini ölümle ceza-landırır, sonra Kabadukiye (1) Lukuniye (2) ve Kilikiye (3) ye yürümüş Pompeyopolis sahiline kadar ulaşır.

Bu sırada Romanın KALISTOS adlı Kumandanile karşıla-şıyor, neticede Şabur geri çekilmek zorunda kalıyor, Fırat neh-rini henüz geçmeden Adimet ordusu ile baş başa kalıyor, çok

-
- (1) Anadoludaki Kayseri havalisi
 - (2) » Konya ve havalisi
 - (3) » Adana ve havalisi

şiddetli çarpışmadan sonra, ilk darbeyi Kalistos'dan yiyen Şabur, bu kerre son darbeyi de Adimetten yemiş oldu.

Bundan sonra Adimet Şabur'un mallarını, hayvanları yağma etmiş, perişan bir duruma soktuğu gibi, ayrıca ELRUYA-NOS'u da esaretten kurtarmıştır.

Bu zafer haberini Ulriyanos'un yerine geçen Galiyanos işitince, Adimet'e «Şark kuvvetleri Umum Kumandanlığı» unvanı vermekle taltif etmiştir.

Bundan sonra ADİMET ziyadesile cesaret alarak Mezopotamya'ya yürüdü. Haran ve Nusaybin'i zapt etti. Sonra Fırat sahilleri memleketlerine doğru akın etmiş, Şabur'a ikinci bir darbeyi burada indiriverdi, Şabur, kendini daha fazla tutamıyarak başşehir doğru kaçmak zorunda kaldı. MS: 261)

Bu seferleri zaferle bitiren Adimet bu kerre Salık'i muhasaraya hedef tuttu. Roma devleti ise, o sırada büyük bir meşgale ve ıstırap içinde idi, şöyleki: Kumandan Makiryanos Şarkta, Pustonos ise Garp muntikasında hüküm sürmektelerken, diğer tarafta Barbarların vaki akınlarına dayanamıyan Adimet, Medainleri terk edip, kırallığı kabul ettiği Tıdmur'a dönmüştür.

Sonra Makarinos'un idaresi altındaki bulunan Homus'a yürüdü. Mezopotamya memleketlerini yeniden bastı. Pers şehirlerinin bir kısmını da istilâ etmekle akımına son verdi.

Bundan sonra GALİYOS bütün varlığıyla huzur ve sükunu sağladı. Dirayetli bir yardımcı olarak Adinet'i Bütün Şark yani, Şam, Mezopotamya, küçük Asya ve Şimâl tarafının bazı memleketleri imparatorluğuna tâyin etti. (MS: 264)

Ayrıca Adimet ismile bastırıldı, ve «Kıralların kiralı unvanını da ona tevcih edildi».

Adimet, bu fırsattan sonra, oğlu Hirodisle beraber Homus

da öldürüldüğü ve öldürenin de kardeşi Hiran oğlu Mano olduğu mervidir:.

MS: 266 da bütün Şark memleketleri imparatorluğu MANO uhdesinde kaldı. Bu da çok hüküm sürmeden Homuslular tarafından öldürülmüştür. (267).

Tıdmur yazı tablolarından anlaşıldığına göre; II. Adimet BETZEBEY adlı karısı vardı. Kocasını Adinet öldürülünce, Riyaset makamını koruyarak oğlu VEHİBET'e niyabeten şecaat ve maharetle memleketi idare etti. Betzebey'in şöhreti her tarafa yayıldı. Meşhur tarihçi Zusimos'a göre: «Tıdmur kiralıçesi Şöhretli kadın şöhreti değil, kahraman şöhretidir». diye vasıflandırmaktadır.

Bundan sonra Zeynubiye (1) (Zeyneb) ordusu ile beraber en uzak akınlara bile, yayan gitmekten yılmayıp bilâkis zevk duymuş.

Zeynubiye, Romanın müstemlekesi bulunan küçük Asya'ya doğru ilk akınını muvaffakiyetle yaptı, burada büyük şöhret kazandı.

Diğer tarafta GALİYOS kayser memleketinin huzurunun bozulmasından korkarak şarka sayısız asker gönderdi, Kuzey Suriye'ye yetişen Roma askerleri Zeynubiye'nin ordusu ile karşılaştı. Burada geniş ve şiddetli bir çarpışma meydana açıldı. Netice Roma kumandanı Harikyanos öldürülmesiyle bu harp, Tıdmurluların lehine sona erdi.

Zeynubiye, MS: 269 yılı sonlarında Mısır'a hedef tutarak, I. ci kumandanı ZEBDE kumandanlığında yetmiş bin kişilik ordu ile Mısır'a doğru yürüdü. Mısır muntikasını da istilâ etti. Bundan sonra Zeynubiye memleketinin hududu, Güneyde Nil

- (1) Asıl adı Betzebeyden gelme olup, Zabuniye Zaynubiye ve Zeyneb gibi isimlerle bilinir ki Zeyno Süryanca silâh demektir.

ırmağı, Kuzeyde Küçük Asya, Doğuda Dicle ve Fırat nehri, Batıda ise Akdenize kadar uzanmıştı.

Zeynubiye şöhreti günden güne her tarafa yayılıp, herkes tarafından takdirle anılır, ve dillere destan olmuştu.

Zeynubiye, artık Tıdmur şehrinin imarı ve tezyini cihetine zamanında güzelliğinde emsaline tesadüf edilmeyen bir şehir haline sokmuştur.

Bundan başka Zeynubiye Fen ve Edebiyat'a çok kıymet vermişti. Tıdmur lisanından başka bütün Aramice Fır'ları, Mısrıca, Lâtince, ve Yunanca'yı da mükemmel bilirdi. Öyleki Dünya «Şark Memleketleri Tarihinin Büyük İskender'e ait kısmını da bizzat telif ettiği rivayet edilirdi. Ne yazık ki Zeynubiye gayesinin ikmâl ve tahakkuku için bu müddet kendisine az geldi.

İşte bu sırada Romanın Kaysar mevkiini işgal eden LUKİ-YOS, URİLYANOS (MS: 270) Zeynubiye ile arasında şiddetli çarpışmalar vuku buldu, MS: 271 tarihinde Kumandan PRU-POS Mısırdaki Tıdmurluları Mısır'dan kovmuş, aynı yılda bizzat URİLYANOS Küçük Asya'ya doğru yürüyerek, Beytüniye'deki (1) Zeynubiye'nin kuvvetlerini mağlûp etmiş, Galatiya (2), Kabadukiye (3) ve Kilikiye (4) ye doğru hücum etmiştir.

Bu sırada Tıdmur kraliçesi ile Kayser arasında misli görülmemiş bir harp başlamış, bu harpde Zeynubiyenin ordusu kırılmış, Zeynubiye geri kaçarak Homus şehrinde sığınmıştır.

Kayser Urilyanos Zeynubiyenin peşini bırakmaksızın Homus'a kadar gelmiş, oradaki Tıdmurluları tedip ve istilâ edin-

-
- (1) İzmit ve Marmara mıntıkasıdır.
 - (2) Ankara mıntıkası.
 - (3) Kayseri, Niğde mıntıkası.
 - (4) Adana Tarsus »

ce, Zeynubiye orada fazla sığınmadan bu kerre Homus'u da terkedip Tıdmur'a geldi. Keyser, Zeynubiye'yi yakalamağa azmederek takibe başladı. Tıdmur'i yakıp yıkmağa başladı. En nihayet Zeynubiyeyi Esir tuttu. (MS: 273 de) Romaya sürgün ederek, kendisine münasip bir ikametgâh tahsis ederek ikamete mecbur tutturulmuştur.

Bundan böyle TİDMUR Kırallığı bir daha da dirilmeden ismi tarihe gömüldü.

Kitabımızın birinci cildi burada sona erdi.

S O N

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Ön Söz	3
Mezopotamya'nın coğrafi vaziyeti toprak, iklim, eski siteler	6
Mezopotamya Medeniyeti	8
Devlet teşkilâtı	9
Mezopotamya'da Hukuk	10
» Din	11
» Yazı	11
» Sanat	14
Tarihe Giriş	15
Subarılar	18
Akad İmparatorluğu	21
Akad fütihat ve medeniyet intişarı	23
Urumuş ve Meniştus devri	23
Dört iklim hükümdarı, Naramsin	24
Akad imparatorluğunun yıkılması	25
Amurularla I. inci Babil imparatorluğu	26
Hamurabbi ve zamanı	28
Kasıtlar ve kasıtlardan sonra Aşağı Mezopotamya	30
Fenikeliler	31
Fenike medeniyeti	33
Nirbo Devleti	34
Büyük Asur imparatorluğu	38
Büyük Asur imparatorluğunun ilk hükümdarı	40
Aramilar	48
İkinci Babil imparatorluğu	51
Urfa Krallığı	56
Nıptılar ve Tidmur Krallığı	62

